

Хмельницький національний університет

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра української філології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

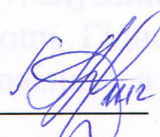
Магістр

**ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІД ЧАС
РОЗГЛЯДУ ІСТОРІЇ ЛІНГВОЦИДУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В
ЗЗСО**

Служба знань 01 Освіта /Педагогіка
Спеціальність 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.01 Середня освіта. Українська мова і література

КВР СОУМ.023059.01.03.00

Студентки II курсу групи СОУМ-23-1

Анни ТОЛЮК
підпис, дата

Перевірник

13.12
Марія ГАВРИШ,
підпис, дата кандидат філологічних наук, доцент

Завідувач кафедри української філології

Анатолій ЯНЧИШИН,
підпис, дата.....канд. філол. наук

Хмельницький 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	01 Освіта /Педагогіка
Спеціальність	014 Середня освіта
Спеціалізація	014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Освітня програма	освітньо-професійна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри української філології

Інна ЦАРАЛУНГА

12 жовтня 2023 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ТОЛЮК АННІ

1. Тема роботи: **“Формування соціокультурної компетентності під час розгляду історії лінгвоциду на уроках української мови в ЗЗСО”**, затверджена наказом ректора університету від 26 серпня 2024 року № 60.

Керівник роботи – Марія Гавриш.

2. Термін подання студентом завершеної роботи – грудень 2024 року.

3. Вихідні дані роботи. Актуальність цього дослідження полягає в тому, що шляхи подолання лінгвоциду української мови будуть проаналізовані в сучасному соціокультурному вимірі з урахуванням тих змін, що відбулися в українському суспільстві після Революції Гідності та будуть запропоновані рекомендації щодо методики опрацювання в освітньому процесі фактів лінгвоциду.

4. Перелік підлеглих розробці питань.

- охарактеризувати феномен лінгвоциду української мови;
- подати періодизацію лінгвоциду української мови;
- проаналізувати прояви лінгвоциду української мови в освіті у радянський час;
- охарактеризувати зміни до сучасного українського правопису в контексті подолання наслідків лінгвоциду;
- проаналізувати стан сучасної мовної політики в найбільш важливих сферах суспільного життя та описати зміни, що можна визначити як позитивні наслідки подолання лінгвоциду;
- окреслити умови, що впливають на ефективність соціокультурного розвитку зростаючої особистості в контексті шкільного курсу української мови;
- розглянути питання формування українськомовної особистості учня на основі інтеграції соціолінгвістичних та соціокультурних тем.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
	немає		

7. Дата видачі завдання – 12 жовтня 2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Найменування етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання	Примітка
1	Обрання теми кваліфікаційної роботи	Вересень 2023 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2023 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень-листопад 2023 року	
4	Написання першого розділу кваліфікаційної роботи	Грудень 2023 – квітень 2024 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі у конференціях	Січень, квітень, вересень 2024 року	
6	Написання другого розділу кваліфікаційної роботи	Травень-вересень 2024 року	-
7	Написання «попереднього» варіанту кваліфікаційної роботи	Жовтень-листопад 2024 року	
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи	Листопад 2024 року	
9	Остаточне завершення кваліфікаційної роботи	Грудень 2024 року	
10	Подача кваліфікаційної роботи на кафедрі	Грудень 2024 року	

Студент

 Анна ТОЛЮК

Керівник

 Марія ГАВРИШ

Анотація

Тема: «Формування соціокультурної компетентності під час розгляду історії лінгвоциду на уроках української мови в ЗЗСО». Автор – Анна ТОЛЮК. Науковий керівник – Марія ГАВРИШ. Обсяг дипломної роботи – ____ сторінки. Робота містить 3 додатки, 74 джерела посилання.

Ключові слова: лінгвоцид української мови, мовна ситуація, мовна політика, українізація, русифікація, правопис, соціокультурна компетентність.

Об'єкт дослідження – феномен лінгвоциду, а **предмет** – процес подолання наслідків імперської політики лінгвоциду в сучасному українському суспільстві та особливості висвітлення історії лінгвоциду у шкільному курсі української мови.

Мета кваліфікаційної роботи — характеристика феномену лінгвоциду української мови та аналіз явищ, які можна визначити як подолання наслідків лінгвоциду української мови в сучасній Україні.

Лінгвоцид є складним і болючим явищем, яке має глибокі історичні корені та серйозні наслідки для культурної ідентичності націй. В українському суспільстві лише впродовж останніх кількох років відбулися зрушення, зокрема й у мовному питанні, тож актуальною є потреба з'ясувати питання щодо подолання наслідків лінгвоциду української мови. Нове мовне законодавство, реформування українського правопису, соціальні та пов'язані з ними світоглядні трансформації – ті явища, які сприяють подальшому позбавленню колоніальних збитків, завданих українському народові та його мові імперськими урядами.

Лінгвоцид включає широкий спектр дій, які мають на меті пригнічення мови, зокрема заборону використання її у державних установах, освіті, медіа чи публічному просторі. Найчастіше лінгвоцид здійснюється через офіційну мовну політику, де мова домінуючої нації нав'язується як єдина легітимна, а мови меншин маргіналізуються або забороняються.

Це негативне явище стало вирішальним в історії становлення і розвитку української мови. У XVII – XIX ст. існувала реальна загроза її абсолютного зникнення. Сфери використання мови в ці періоди були максимально звужені, унаслідок чого занепадають основні функціональні стилі, збіднюється лексика і фразеологія, гальмується або зовсім припиняється процес вироблення й унормування національної літературної мови.

Подолання наслідків лінгвоциду стає в сучасному українському суспільстві доволі відчутними. Помітно українізуються сфери освіти та книгодрукування, радіо- та телебачення, кінопрокату та реклами. По-справжньому реформаторським став новий правопис української мови (2019), у якому враховано вимоги щодо відновлення питомої української орфографічної системи.

Аналіз наявних у школах підручників української мови для старших класів показав, що у них недостатньою мірою представлені (чи не представлені взагалі) матеріали, завдання, ілюстрації, які б формували в учнів уявлення тягlosti історії української мови. У роботі запропоновані методичні рекомендації щодо розгляду проблем лінгвоциду української мови на уроках і в позаурочний час.

Автор _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЛІНГВОЦИДУ В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛІНГВІСТИЦІ	
1.1. Теоретичні аспекти феномену лінгвоциду.....	5
1.2. Періодизація лінгвоциду української мови.....	
1.3. Лінгвоцид української мови в освіті	9
РОЗДІЛ 2. ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЛІНГВОЦИДУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	14
2.1. Українізація. Історія вироблення правописного кодексу української мови.....	14
2.2. “Український правопис” 2019 року – повернення до правописної традиції	19
2.3. Ефективність мовної політики як шлях подолання наслідків лінгвоциду	21
2. 4. Оцінка мовної ситуації в Україні західними експертами.....	
РОЗДІЛ 3. ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ЛІНГВОЦИДУ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	
3.1. Формування соціокультурної компетентності у старшокласників на уроках української мови.	
3.2. Особливості розгляду проблеми лінгвоциду у шкільних підручниках 10-х та 11-х класів	
3.3. Методичні рекомендації щодо розкриття проблеми лінгвоциду у старших класах ЗЗСО...	
ВИСНОВКИ	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Важливим складником становлення системи мовної освіти під час вивчення української мови є соціокультурний принцип, який передбачає розгляд тем, що знайомлять учнів з історією розвитку української літературної мови у ХХ ст.,

Грунтовне наукове вивчення питання лінгвоциду української мови почалося у 90-х роках ХХ ст. після відновлення Україною незалежності та було скероване на дослідження тих руйнівних процесів, що відбувалися протягом багаторічного колоніального існування нашої держави.

Проблема лінгвоциду висвітлювалася ще І. Огієнком, М. Костомаровим, І. Франком, Ю. Шевельовим. Сучасні науковці-мовознавці досліджують проблему лінгвоциду української мови у різних аспектах: історичний шлях знищення української мови (В. Баденкова, Л. Мацько, В. Христенюк, Л. Масенко та інші), питання лінгвоциду як форми мовної політики (Н. Гавдида, Л. Назаревич, М. Чаїнська (M. Chayinska) та інші) та форми геноциду української мови (А. Панченко, Я. Радевич-Винницький), психологічних аспектів лінгвоциду (мововбивства) в Україні (І. Грималюк, Н. Шеремета та інші).

На освітній цінності вивчення історико-лінгвістичних фактів рідної мови наголошують філологи педагоги: С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Довбня, О. Потапенко, та педагоги О. Семенов, Л. Базиль, М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна. Соціолінгвістичні аспекти побутування української мови, у тому числі в радянській школі, висвітлені в праці під загальною редакцією Л. Масенко.

Проте в українському суспільстві лише впродовж останніх кількох років відбулися зрушення, зокрема й у мовному питанні, тож нагальною є потреба з'ясування питання щодо подолання наслідків лінгвоциду української мови, яке триває. Нове мовне законодавство, реформування українського правопису, соціальні та пов'язані з ними світоглядні трансформації – ті явища, які сприяють подальшому позбавленню колоніальних збитків, завданих українському народові та його мові імперськими урядами. Таким чином, актуальність цього дослідження

полягає в тому, що шляхи подолання лінгвоциду української мови будуть проаналізовані в сучасному соціокультурному вимірі з урахуванням тих змін, що відбулися в українському суспільстві після Революції Гідності та будуть запропоновані рекомендації щодо методики опрацювання в освітньому процесі фактів лінгвоциду.

Останніми роками в українському суспільстві сталися вагомі зміни, зокрема й у мовній сфері. Впровадження нового мовного законодавства, реформування українського правопису, а також соціальні й світоглядні трансформації, сприяють подальшому подоланню колоніальних втрат, завданих українському народу та його мові імперськими режимами. Таким чином, актуальність цього дослідження полягає в аналізі шляхів подолання лінгвоциду української мови у контексті сучасного соціокультурного розвитку.

Мета кваліфікаційної роботи — охарактеризувати феномен лінгвоциду української мови та розробити рекомендації щодо розгляду проблем лінгвоциду у шкільному курсі української мови.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення конкретних дослідницьких завдань:

- охарактеризувати феномен лінгвоциду української мови;
- подати періодизацію лінгвоциду української мови;
- проаналізувати прояви лінгвоциду української мови в освіті у радянський час;
- охарактеризувати зміни до сучасного українського правопису в контексті подолання наслідків лінгвоциду;
- проаналізувати стан сучасної мовної політики в найбільш важливих сферах суспільного життя;
- розглянути питання формування українськомовної особистості учня на основі інтеграції соціолінгвістичних та соціокультурних тем.

Отже, **об'єктом** нашого дослідження є феномен лінгвоциду, а **предметом** – подолання наслідків політики лінгвоциду в сучасному українському суспільстві та особливості висвітлення історії лінгвоциду у шкільному курсі української мови.

Методи дослідження. У роботі використано такі загальнонаукові **методи**, як описовий і метод спостереження, за допомогою яких виявлено специфіку мовної ситуації в Україні, методи теоретичного аналізу і синтезу уможливили систематизацію й узагальнення зібраного матеріалу. У дослідженні були використані загальнонаукові принципи пізнання: історизму, об'єктивності, системності.

Новизна цієї роботи полягає у новаторському підході до вивчення проблеми лінгвоциду української мови, зокрема аналізу наслідків його подолання у контексті сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві та інтеграції соціокультурної інформації в освітній процес.

Теоретична цінність роботи полягає у визначенні та науковому аналізі процесів подолання наслідків лінгвоциду в умовах сучасного українського соціуму.

Практичне значення. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані для розроблення спецкурсів, спецсемінарів із загального мовознавства, етно- та соціолінгвістики, лінгвокультурології.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи заслуховувалися на загальноуніверситетській звітно-науковій конференції викладачів та студентів Хмельницького національного університету, тема: «Соціолінгвістичні проблеми сучасного суспільства» ; на II Подільських філологічних читаннях, тема: «Мовна ситуація у релігійній сфері Хмельницького» (13.05.2024. Хмельницький, ХНУ); на Студентській конференції «Актуальні питання сучасної філології та журналістики» (07.11.2024. Тернопіль), тема: Особливості розгляду проблем лінгвоциду у шкільних підручниках 10 та 11 класів.

За темою дипломної роботи подано до друку наукову статтю.

Структура роботи – робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1

ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЛІНГВОЦИДУ В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Теоретичні аспекти феномену лінгвоциду

Мова є тим духовним підґрунтям, на якому зводиться «будова нації». За абсолютно справедливим твердженням відомого українського філософа та етнолінгвіста Романа Кіся, «мова не тільки «оформлює» думку, але й формує її, не тільки «впливає» на глибинні матриці етноменталітету, але й безпосередньо входить у сам процес «відливання» цих матриць; є не тільки «інструментом» спілкування (чи нашого внутрішнього діалогізму), але й дійовим чинником сенсоутворювання (сенсонаповнювання, осмислювання, тлумачення)» [Кісь, 2002, с. 14]. Із цього видно, що значення мови в процесі націєтворення полягає у формуванні самоусвідомлення нації, її самоідентифікації, що в подальшому гарантуватиме її повноцінний незалежний статус посеред інших націй світу.

Саме тому будь-яка колонізаторська політика завжди спрямована на те, щоб обмежити, а може, й узагалі скасувати вільний розвиток мови підкореного народу з метою унеможливлення проявів сепаратизму з його боку. Асиміляція з мовою підкорювачів – це найбільший ризик для існування вільної нації та найсильніше прагнення колонізаторів. Саме тому політика лінгвоциду стосовно поневоленого народу є такою популярною для будь-якої імперської влади.

Проблему лінгвоциду української мови сучасні мовознавці досліджували в таких аспектах: історичний шлях знищення української мови (В. Баденкова [Баденкова, 2017], Л. Мацько та В. Христенюк [Мацько, 2003], Л. Масенко [Українська мова, 2006], Н. Шеремета [Шеремета, 2011] та ін.), питання лінгвоциду як форми мовної політики (Н. Гавдида та Л. Назаревич [Гавдида, 2014], М. Чаїнська (M. Chayinska), А. Кенде (A. Kende), М. Вол (M. Wohl) [Chayinska, 2022]) та форми геноциду української мови (А. Панченко [Панченко, 2014], Я. Радевич-Винницький [Радевич-Винницький, 2011]), психологічних аспектів

лінгвоциду (мововбивства) в Україні (І. Грималюк [Грималюк, 2013], Н. Шеремета [Шеремета, 2022] та ін.).

Явище свідомого нищення мов до середини ХХ ст. не мало усталеної назви. Термін «лінгвоцид» за моделлю слова «геноцид» створив 1944 року польський науковець-правник Р. Лемкін.

Термін «linguicide» у науковий обіг запровадив український дослідник Ярослав-Богдан Рудницький. Цим поняттям він «уперше позначив будь-які спроби суспільства чи державних інституцій обмежити або підтримати використання однієї мови завдяки іншій» [Баденкова, 2017, с. 68].

Широко відомим є визначення лінгвоциду, дане мовознавцем Я. Радевичем-Винницьким. У монографії «Лінгвоцид як форма геноциду» дослідник зазначає, що «лінгвоцид – це свідоме, цілеспрямоване нищення мови як головної ознаки етносу – народності, нації. Він є передумовою масової манкуртизації та винародовлення народу. Без лінгвоциду неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національної самототожності» [Радевич-Винницький, 2011, с. 8].

Українська мовознавиця А. Сваричевська, досліджуючи види лінгвоциду, послуговується українським відповідником — мововбивство [Сваричевська, 2023, с. 9]. Вона виділяє такі види смерті мов: 1) поступова смерть мови: повільно, протягом певного часу; 2) смерть мови знизу до верху: припинення використання мови, за винятком особливих обставин (наприклад, літургійна мова); 3) смерть мови зверху вниз: коли мовний зсув починається в середовищі високого рівня, наприклад уряді; 4) радикальна смерть мови: зникнення мови, коли всі її носії перестають говорити нею; 5) лінгвоцид (також відомий як раптова смерть, мовний геноцид, фізична смерть мови, біологічна смерть мови); 6) мовне виснаження: втрата володіння мовою на індивідуальному рівні [Сваричевська, 2023, с. 10].

Дослідивши історію лінгвоциду, науковці виокремили характеристики різних форм лінгвоциду, зокрема жорсткі та помірковані, активні та пасивні, відверті та

закамуфльовані. Варто підкреслити, що кінцевою метою лінгвоциду є не геноцид як фізичне винищення певного народу, а етноцид – ліквідація народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу [Панченко, 2014].

Зауважуючи, що лінгвоцид може мати різні форми й характеризуватися різним ступенем інтенсивності, Я. Радевич-Винницький зазначає, що ідеалом асиміляторів, безумовно, є тотальний лінгвоцид, тобто знищення як писемної, так і усної форм побутування мови колонізованого народу. Але, зважаючи на низьку можливість радикального знищення мови (інакше довелось б фізично знищувати й самих мовців), колонізатори вдаються до інших методів обмеження її використання. Науковець виділяє передовсім такі аспекти лінгвоциду:

- **політичний**, а саме регулювання вживання (вірніше, невживання) мови поневоленого народу урядовими постановами, спрямованими на асиміляцію, гомогенізацію, так зване «вирівнювання» мов, унаслідок чого законодавчо закріплюється меншовартісний статус мови, на яку ведеться наступ, з подальшим її витісненням на маргінес соціокультурних процесів;

- **демографічний**, а саме насильницьке фізичне асимілювання носіїв тієї мови, щодо якої здійснюється лінгвоцид: переселення, змішані шлюби тощо, унаслідок чого викорчується коріння, що пов'язувало з рідним краєм і відповідно рідною мовою, та штучно створюється іншомовне середовище існування, де нащадки вже «ідентифікують себе з державним етносом» [Радевич-Винницький, 2011, с. 21] та переважно розмовляють його мовою;

- **освітній**, а саме реалізація такої мовної політики, яка б сприяла забороні або принаймні значному зменшенню впровадження національної мови в освіту, що спричиняє виховання молоді імперською мовою з формуванням відповідних світоглядних та ціннісних установок;

- **релігійний**, а саме утиски з боку церкви, яка оголошує багатомовність єрессю та зокрема в Російській імперії була «одним із найпотужніших знарядь» [Радевич-Винницький, 2011, с. 26] здійснення лінгвоциду української мови;

- **соціально-психологічний**, а саме формування в суспільній свідомості комплексу меншовартості носія переслідуваної мови, що в контексті української мови призвело до винищення україномовної еліти (оскільки розмовляти «хутірським» наріччям було нестатусно та взагалі соромно), а також створення образу україномовної людини як переважно сільського мешканця з відповідним «маркуванням» в суспільстві. Слід визнати, що цей комплекс меншовартості ще дотепер є своєрідним незавершеним гешталтом у свідомості українського народу.

Форми лінгвоциду: - пряма заборона: офіційна заборона використання мови в освіті, публічному житті, релігійних обрядах (наприклад, Емський указ 1876 року щодо української мови);

- нав'язування іншої мови: заміна рідної мови офіційною мовою держави, примусове двомовство з домінуванням однієї мови;

- витіснення: постійне зменшення сфер використання мови (наприклад, заміна мовного простору в містах);

- стигматизація: пропаганда негативних стереотипів про мову, приниження її престижу;

- економічна дискримінація: залежність соціального успіху від знання іншої, домінуючої мови;

- руйнування мовної інфраструктури: закриття шкіл, видавництв, радіостанцій і телеканалів, які працюють мовою меншини;

- **демографічний тиск:** переселення носіїв домінуючої мови в регіони, де проживає мовна меншина, і витіснення місцевої мови [Іванишин, 1994].

Отже, лінгвоцид є серйозним порушенням прав людини, оскільки мова – це основа ідентичності, культури та історичної пам'яті народу.

1.2. Періодизація лінгвоциду української мови

Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію, початок якої по-різному фіксують дослідники. Погодимось з обґрунтованим твердженням авторів

монографії «Хроніка нищення української мови: від доби Романових до сьогодення» у тому, що «з боку Росії наступ на українську мову й культуру почався після приходу (внаслідок чергового перевороту) на царський престол у Московії в 1613 році нової династії – Романових» [Сушко, 2012, с. 5]. Дослідники зауважують, що, посівши царський престол, Романови почали викорінювати неприйнятне для них вільнодумство, що поширювалося з території України, а також і його носія – українську мову. «Це був початок наступу московитів, які згодом зреклися власного імені, назвавши себе, за царським велінням, «русскімі», на українську історію, культуру й мову, який був при всіх правителях і не припинився зі здобуттям Україною незалежності» [Сушко, 2012, с. 6-7].

Першою документально зафіксованою датою лінгвоциду щодо української мови автори монографії називають 1626 рік, а саме цензурування «Катехізису» Лаврентія Зизанія – укладеного староукраїнською мовою підручника, у якому обґрунтовано тезу про вільний вибір людини між добром і злом, що, звісно ж, «не вписувалося в рамки ординського мислення, у якому людина має бути рабом Божим та государевим, а не вільною істотою» [Сушко, 2012, с. 9].

Численні заборони, детальна реєстрація яких наведена у Додатку А, свідчать про масштабний, систематичний і підтримуваний церквою державний удар по українській мові та культурі.

Ю. Шаповал у науковій розвідці «Історичні передумови й чинники виникнення мовного питання в Україні» [Шаповал, 2008, с. 9] виокремлює чотири етапи лінгвоциду української мови.

Від XVII століття до 1917 року.

XVII століття відзначилося активною діяльністю церковних губителів української мови. У 1627 році за указом царя Михайла було наказано зібрати й спалити всі книги українського друку. У 1693 році листом патріарха Московського до Києво-Печерської Лаври запроваджено повну заборону на видання будь-яких книг українською мовою.

XVIII століття. У 1720 році московський цар заборонив книгодрукування українською мовою та наказав вилучити українські тексти з церковних книг. Наступного року було видано наказ щодо цензурування українських книжок, а в 1729 році – указ переписати всі державні постанови й розпорядження з української мови на російську.

У 1740 р. запровадили російську мову в діловодстві на території України. Правління Катерини II стало кульмінацією процесу знищення української мови у XVIII столітті. У 1763 році імператриця заборонила викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії, а в 1775 році зруйнувала Запорізьку Січ та закрила українські школи, що діяли при полкових козацьких канцеляріях.

У XIX столітті продовжувалося винищення української мови в школах. У 1847 році відбувся розгром Кирило-Мефодіївського товариства, посилилось жорстоке переслідування української мови та культури..

А у 1859-му Міністерство віросповідань та наук Австро-Угорщини в Східній Галичині та Буковині здійснило спробу замінити українську кириличну азбуку латинською.

Цей період відзначається систематичною політикою Російської імперії, спрямованою на асиміляцію українського населення та знищення української мови як основного чинника національної ідентичності. Основні заходи включали:

Валуєвський циркуляр (1863): Заборона друкувати книги українською мовою, за винятком релігійної літератури та художніх творів. Основний аргумент циркуляру полягав у твердженні, що «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може».

Емський указ (1876): Розширення заборон, накладених Валуєвським циркуляром. Вказівка забороняла:

- Друк україномовних текстів, включно з піснями та театральними виставами.
- Ввезення української літератури з-за кордону.
- Друк нот з текстами українською мовою.

Ці заходи стали прикладом імперської мовної політики, спрямованої на придушення української культури та інтеграцію українського народу до російського суспільства. Водночас вони викликали опір серед української інтелігенції та стали стимулом для підпільної діяльності збереження української мови й культури.

У XX столітті репресії української мови сягнули нелюдської жорстокості. Через чотири роки (у 1908-му) після визнання Російською академією наук української мови таки «мовою» Сенат оголошує україномовну культурну й освітню діяльність шкідливою для імперії. Двома роками пізніше відбувається закриття за наказом уряду Столипіна всіх українських культурних товариств, видавництв, заборона читати лекції українською мовою, створювати будь-які неросійські клуби. У 1914 році на світ з'являється доповідна записка полтавського губернатора фон Баговута, яка дає найповніше уявлення про ставлення імперської влади до української проблеми в Україні [Чотири століття, 2020].

Після захоплення Києва 26 січня 1918 року, більшовики за кілька днів розстріляли 5000 осіб, які розмовляли українською мовою, носили український національний одяг або у кого в хаті висів портрет Тараса Шевченка.

«Контрукраїнізація» (1933–1941). Період після офіційно проголошеної політики «українізації» (1917–1933 рр.) характеризується переходом до жорстокого антиукраїнського терору в мовній політиці, що став одним із ключових інструментів русифікації та культурної уніфікації в СРСР. Основні аспекти цього періоду:

Кінець політики українізації: політика українізації, проголошена як тактичний маневр, слугувала для залучення підтримки українців у боротьбі за владу; зняття Миколи Скрипника з посади наркома освіти УРСР у 1933 році та його переслідування стали сигналом до згорання цієї політики. Його звинуватили в «буржуазному націоналізмі» за створення української наукової термінології.

Русифікація освіти: зростання кількості російськомовних шкіл і класів; звільнення тисяч українських учителів, яких оголосили «ворожими елементами»; заборона українськомовних шкільних підручників, посібників для вищої школи та праць з історії української літератури й мови.

Прийняття нового «Українського правопису» (1933): цей правопис був розроблений у Москві та нав'язаний Україні, щоб уподібнити українську мову до російських стандартів.

Репресії проти української інтелігенції: фізичне знищення та ув'язнення мовознавців, письменників, діячів культури; формування тези про «гармонійність» українсько-російської двомовності як частини ідеологічної платформи.

Стратегія мовної уніфікації: ідея злиття національних мов із російською подавалась як «природний» процес розвитку; українську мову пропагували як меншовартісну, виправдовуючи поступове її витіснення.

Цей період залишив глибокі рани в українській культурі та суспільстві. Наслідки цієї політики, зокрема нав'язування двомовності та маргіналізація української мови, залишаються актуальними навіть у сучасній Україні.

Війна, мир і мовна війна без миру (1941–1959).

Цей період характеризувався подальшим наступом на українську мову через політику русифікації та систематичне витіснення української культури. Прийнятий після Другої світової війни правопис 1946 року максимально наблизив українську мову до російської. Було усунуто багато рис, які відображали унікальність української мови, що стало значним кроком до її асиміляції. За «Законом про зв'язок школи з життям» рідна мова стала обов'язковим предметом у школах, тоді як російська була обов'язковою і це призвело до значного скорочення кількості україномовних навчальних закладів та поступової втрати української мовної ідентичності серед молоді.

Післявоєнна радянська політика активно просувала ідею «єдиного радянського народу», в якому українська культура мала розчинитися в російській. Ці заходи стали частиною довготривалої стратегії знищення української мовної ідентичності, наслідки якої відчуваються досі. Русифікація в освіті та спроби уніфікації мови призвели до зниження рівня використання української мови у суспільному житті та закріплення її як мови «другого сорту».

Мовне питання до початку «перебудови» (1960-ті роки – 1985 р.). Тотальна русифікація, спрямована на поглинання національних мов та формування нової етнічної спільноти – радянського народу. Вартісну навчальну літературу видають здебільшого російською мовою. Кількість книжок та періодики, що були опубліковані у цей період в УРСР українською мовою, значно поступалась російськомовним. Уже в 1986 році розпочалась дискусія щодо стану української мови, виникло Товариство української мови імені Тараса Шевченка (1989), розпочалась боротьба за надання українській мові статусу державної та офіційної [Шаповал, 2008].

Ці факти свідчать, що асиміляційна політика радянського уряду була значно жорсткішою, оскільки відбувалась навіть на рівні штучних змін у внутрішній структурі мови (переписували словники, фонетично уподібнюючи українські слова до російських), а тому й більш результативною, ніж відповідна мовна політика колишньої царської Росії. Юрій Шевельов із цього приводу писав: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «класичних»

методів радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [Шевельов, 1998, с. 173].

Українська мовознавиця І. Шкіцька узагальнила дані щодо численних актів лінгвоциду української мови, які здійснювався владою в ХХ столітті, та стверджує, що основними сферами здійснення лінгвоциду щодо української мови були:

1) освіта: заборона друку підручників українською мовою, закриття українських шкіл, переслідування українськомовних діячів освіти, поділ класів у школах УРСР на підгрупи для поглибленого вивчення російської мови, підвищення заробітної плати вчителям російської мови;

2) наука: виведення української мови з наукової сфери, приписи про заборону написання й захисту дисертацій українською мовою, перекручування історичних фактів, ідеологізація науки, відтік діячів науки за кордон;

3) культура: уведення цензури на друковану продукцію, пропагування антинаукових теорій «злиття націй», «двох рідних мов», обмеження функціонування української мови у ЗМІ, заборона друку українських книжок, вилучення зі словників питомої української лексики, репресії проти діячів української культури, заборона перекладу українською мовою релігійної літератури та спроб запровадити українську мову в богослужіння;

3) адміністративна сфера: призначення на керівні посади російськомовних громадян, заборона говорити українською мовою в офіційних установах, вести нею діловодство;

4) соціальна сфера: геноцид щодо українців (голодомор 1933 р., репресії українців), виселення українців з території України та заселення етнічних

українських територій неукраїнцями, пропагування інтернаціональних шлюбів» [Шкіцька, 2017, с. 156].

Якщо ж вести мову про утиски української мови, які здійснювалися імперською та радянською владою в XVII – XX століттях, то спостерігаємо ту саму тенденцію: заборони друкувати книги українською та вилучення й знищення таких книжок; втручання у фонетико-морфологічну природу української мови та спроби уніфікувати її з російською; заборони щодо навчання українською в освітніх закладах усіх рівнів тощо.

1. 3. Лінгвоцид української мови в освіті

Лінгвоцид в освіті до поч. XX ст. Саме в освітній сфері відбувалося наймасштабніше знищення української мови: до XVII століття письменними були майже всі в Україні, а на початку XX століття серед українців 87 відсотків було неписьменними (безпосередній наслідок русифікаційної політики царського режиму). Від 1905 до 1912 року було закрито 12 приватних гімназій, звільнено 32 директорів та 972 учителів, а 822 учителів перевідено до інших шкіл. «Кінцевою метою освіти всіх іногородців, що проживають у межах нашої вітчизни, безперечно, повинно бути обрусіння», – писав у 1870 році міністр освіти Росії Д. Толстой [Іванишин, 1994, с. 42].

Коли 1905 року 1400 студентів Київського університету подали петицію з вимогою відкрити в університеті 4 кафедри україністики з українською мовою викладання, ректор відповів, що університет – це «загальнодержавна інституція» і в його стінах не може бути жодної мови, крім російської [Іванишин, 1994, с. 44].

Основні моменти жорсткої імперської політики русифікації, спрямованої на викорінення української мови й культури:

Призначення великоросійських вчителів: згідно з Емським указом (1876), до українських шкіл і гімназій призначали вчителів російського походження. Водночас українських педагогів (малоросів) переміщували до регіонів імперії,

таких як Петербурзька, Казанська й Оренбурзька округи, з метою послаблення українського впливу в освіті. Наприклад, тільки з Київської округи того ж року було вислано 8 педагогів.

Контроль над абітурієнтами: директори гімназій отримали обов'язок складати таємні «референції» на кожного абітурієнта, оцінюючи: мову, якою користується абітурієнт у розмовах та рівень його відданості російській мові та Російській імперії загалом.

Заборона використання української мови: У гімназіях, таких як Миргородська, висіли попередження на кшталт: «Въ стѣнахъ гимназіи строго воспрещается воспитанникамъ говорить на малорусскомъ наречіи». Це чітко демонструє політику придушення української мови навіть у побутовому спілкуванні.

Подібна, тільки більш жорстока політика провадилась і в пізніші, «пожовтневі», часи. Першими, хто підлягав масовим репресіям тридцятих років, були викладачі української мови, літератури та історії (Додаток Б).

Лінгвоцид української мови в освіті на українських землях за Австро-угорської імперії та Польщі. Про мовну політику у сфері освіти на Галичині можемо дізнатися із праці Я. Радевича-Винницького [Радевич-Винницький, 2013]. Автор зазначає, що 1776 року в Галичині була створена урядова комісія, завданням якої був розвиток українських шкіл. За шкільним статутом 1748 року українська мова в Галичині визнавалась крайовою, а 1791 року австрійський уряд видав розпорядження про відкриття українських шкіл у містах та містечках, де немає німецьких або польських шкіл, а там, де вони є, громада отримувала право відкривати українські школи власним коштом. Це викликало спротив польської сторони, яка доводила австрійському урядові, що українська мова — це наріччя польської, отже, українські школи не мають існувати [Радевич-Винницький, 2013, с. 75]. Бачимо поляки використовують одну із форм лінгвоциду, а саме

«діалектизацію»: заперечення для української мови статусу «мови», що спричинювало її меншовартість.

На окупованій Польщею Волині, Поліссі й Холмщині у міжвоєнний час не було жодної української школи. У Галичині відкрити початкову українську школу можна було за умови, що в населеному пункті мешкає мінімум 25% українців і коли було щонайменше 40 нотаріально засвідчених заяв батьків. Щоб відкрити польську школу (при костьолі) достатньо було двох польських сімей на село [Радевич-Винницький, 1994, с. 44.].

Лінгвоцид в освіті у радянські часи. У 1930-х роках радянська влада перейшла від українізації до системного наступу на українську мову, культуру та ідентичність, замінюючи їх політикою зросійщення. Основні події цього періоду:

- **згортання українізації:** Наприкінці 1920-х — початку 1930-х років багато культурних і наукових діячів, які підтримували українізацію, зазнали репресій, були арештовані, вислані чи страчені. Микола Скрипник, один із лідерів українізації, не витримав тиску та вчинив самогубство у 1933 році. Праці репресованих діячів були заборонені, що призвело до великої культурної втрати.

- **обов'язкове вивчення російської мови:** У 1938 році Сталін підписав постанову «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР», що стало кроком до тотальної русифікації. З 24 квітня 1938 року російська мова була введена як обов'язкова для вивчення у всіх школах України.

- **реорганізація національних шкіл:** У 1938 році було прийнято постанову ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних шкіл на Україні». Із понад 3,5 тисяч національних шкіл, які діяли в Україні на початку 1930-х років, більшість було перетворено на російські або україномовні школи. Це призвело до втрати культурного та мовного різноманіття.

- **русифікація Західної України (після 1939 року):** Після приєднання Західної України до СРСР було закрито багато українських шкіл і замість них

відкрито російські. Русифікація охопила освіту, державні установи, культуру та інші сфери життя на західноукраїнських землях.

Постанова Пленуму ЦК КПРС, що передбачала перехід українських шкіл на російську мову викладання, і подальше її втілення у 1959 році стали черговим етапом лінгвоциду української мови, спрямованого на її витіснення з освітнього процесу та суспільного життя. Постанова прискорила маргіналізацію української мови у міському середовищі. Витіснення мови зі шкіл мало довготривалий вплив, оскільки освіта відіграє ключову роль у формуванні мовної свідомості майбутніх поколінь. Ці дії були частиною системної політики русифікації, спрямованої на створення одномовного радянського простору, де домінувала російська мова. Наслідки такої політики проявляються й сьогодні, особливо в питаннях мовної ідентичності та рівня використання української мови в різних регіонах України.

У 1978–1980-х роках радянська влада продовжила політику русифікації через освіту, використовуючи адміністративні та фінансові інструменти для подальшого витіснення української мови. Із 1980/81 навчального року російську мову як домінуючу в освітньому процесі. Збільшено державне замовлення на підготовку вчителів російської мови в педагогічних вузах. Освітні заклади з російською мовою навчання отримували переваги у вигляді зміцнення матеріально-технічної бази: оснащення лінгафонними кабінетами, технічними засобами, додаткові кошти на будівництво нових закладів освіти для підготовки русистів.

Викладачам російської мови в педагогічних навчальних закладах виділялись додаткові фінансові стимули, такі як поділ груп на підгрупи з доплатами. Постанова ЦК КПРС (1983) запровадила 16% надбавки до зарплати вчителям російської мови та літератури. Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР (1984) збільшила на 15% ставки вчителям, які викладали російську мову і літературу в усіх типах шкіл та навчальних закладів із неросійською мовою навчання. Студенти, які обирали спеціальність «російська мова та література», отримували підвищені стипендії, прирівняні до стипендій студентів юридичних вузів. Для

вступу до аспірантури або захисту кандидатської дисертації обов'язковим було складання екзамену з російської мови та літератури.

В освітніх закладах, особливо в міських регіонах, українська мова втрачала свої позиції, зберігаючись переважно в аграрних регіонах і сільській місцевості.

Такі статистичні дані щодо використання мов в освітній сфері наводить Ш. Шумарова: у Києві в 1985-1986 навчальному році було 267 шкіл, з них – 35 шкіл з українською мовою навчання, 142 – з російською і 90 – так званих «змішаних» [Шумарова 2000, с. 62]. Після проголошення Незалежності кількість українських шкіл збільшилась до 49 – лише чверть усіх учнів Києва навчалася українською мовою. Тут маємо ще один прояв лінгвоциду – лінгвоцид шляхом пониження статусу й престижу мови.

Мовна політика в освіті після 1991 року. Період після здобуття незалежності України в 1991 році не став моментом повного відродження української мови, якого очікували багато громадян. Замість цього українська мова стикнулася з новими викликами, зокрема з імітацією українізації та системним впливом проросійських сил. У 2012 році був ухвалений Закон «Про засади державної мовної політики» [Закон України, 2013], який дозволяв офіційну двомовність у регіонах, де чисельність національних меншин перевищує 10 %. Це фактично легітимізувало використання російської мови на рівні місцевих органів влади в низці областей.

Незважаючи на формальне закріплення статусу української мови після 1991 року, її повноцінне відродження було загальмоване проросійським впливом, економічними проблемами та слабкою політичною волею. Закон Колесніченка-Ківалова став яскравим прикладом продовження «тихого лінгвоциду», який системно нищив позиції української мови в південно-східних регіонах. Однак активна громадянська позиція і подальші політичні зміни в Україні стали протидією цим процесам.

Стан української освіти в Криму, Донеччині та Луганщині до і після окупації свідчить про послідовне знищення української ідентичності через освітню систему, яке мало серйозні наслідки для мовної та культурної ситуації в цих регіонах. У 2014 році на території АР Крим лише 7 закладів освіти працювали виключно українською мовою, а ще 76 здійснювали навчання двома мовами — українською та російською. Попри декларативну підтримку української мови, реальні зусилля з розвитку україномовної освіти були недостатніми. Це свідчило про провал державної мовної та освітньої політики на півострові, де російська мова домінувала у більшості сфер життя.

Після захоплення Сімферопольської гімназії з українською мовою навчання «кримською самообороною» цей заклад було ліквідовано. Це стало кінцем україномовної освіти в Криму.

До 2014 року в Криму освітня політика України не змогла забезпечити повноцінного розвитку україномовної освіти. Після окупації в Криму, Донеччині та Луганщині відбулася повна маргіналізація української мови в освіті, що стало частиною стратегії Росії зі знищення української культурної ідентичності на захоплених територіях.

Після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році українське суспільство зазнало значних трансформацій, особливо в мовній сфері. Російська мова почала асоціюватися з мовою агресора, що призвело до змін у ставленні до її використання, особливо серед молодого покоління. Основні тенденції: У перші місяці війни різко зросла кількість громадян, які свідомо відмовлялися від використання російської мови, сприймаючи її як символ окупанта. У школах діти стали менше користуватися російською мовою, віддаючи перевагу українській навіть у неформальному спілкуванні. Із часом ставлення школярів і суспільства до російської мови стало менш категоричним, ніж у перші роки війни. У багатьох регіонах України викладання російської мови повністю припинили, що сприяло підсиленню позицій української. Загалом, повномасштабна війна стала

каталізатором мовних змін, проте їхня стійкість залежить від глибини суспільної інтеграції української мови у всі сфери життя.

У липні 2024 року презентували результати моніторингу щодо забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі в закладах загальної середньої освіти в 2023/2024 навчальному році [Української мови, 2024]. Подібний моніторинг Державна служба якості освіти проводить уже третій рік поспіль, і цьогорічні висновки доволі невтішні, якщо не сказати загрозливі.

Науковці констатували, що українська мова потребує комплексного посилення. Так якщо після початку повномасштабної війни учасники освітнього процесу почали активніше використовувати українську мову, то тепер зафіксовано зворотну реакцію, особливо в тому, що стосується позакласної діяльності. Якщо торік кожен п'ятий розмовляв на перерві російською, то цьогоріч – уже кожен третій. Хоч, звісно, регіонально ця частка різниться. За межами школи менше 40% спілкуються винятково українською мовою, а 20% - українською і російською однаковою мірою. І, звісно, треба враховувати співвідношення мовної ідентичності та мовної практики. Так на Заході України серед респондентів 95% визнає українську мову рідною, тоді як на Сході – 56%.

Загалом в Україні, вочевидь і через міграційні процеси, за останні 2 роки зменшилася частка школярів, які вважають українську мову рідною:

- у 2021–2022 навчальному році про це заявили 82% учнів / учениць;
- у 2022–2023 навчальному році – 91% учнів / учениць;
- у 2023–2024 навчальному році – 74% учнів / учениць.

Водночас результати моніторингу показують те, що учні/учениці стали менше спілкуватися в інтернеті українською. Якщо співставити результати торішні з 2021/2022 навчальним роком, то частка старшокласників, які спілкуються українською, збільшилася на 9%, у цьому році – зменшилася на 6% порівняно з минулим навчальним роком. І так само, порівняно з минулим роком, зменшилася кількість старшокласників, які послуговуються тільки

українськомовним контентом – з 43% до 32%. Цікаво, що і педагоги теж почали менше використовувати українську онлайн – з 80% до 77% [Української мови, 2024].

Серед причин такого зниження Державна служба якості освіти зазначає такі:

- проявляється суспільна інерція після гострої реакції на російське вторгнення;

- попри значне зменшення кількості тих школярів, мова освітнього процесу яких не є українською, мовне середовище в родині та поза школою залишилося двомовним;

- засновники закладів освіти, як і керівники шкіл, не виконали в повному обсязі минулорічні рекомендації Державної служби якості освіти та Уповноваженого щодо заходів із забезпечення функціонування української мови як в освітньому процесі, так і поза ним, зокрема щодо пропозицій батьків створити мережу мовних курсів.

Як зазначають фахівці, «зміни в функціонуванні української мови, які засвідчив цей моніторинг освітнього процесі в закладах загальної середньої освіти в 2023/2024 навчальному році, - це тривожний дзвіночок для всіх, хто відповідальний за статус української мови в Україні. І якщо нашої мови стає менше в країні, то вочевидь й Україна стає менш українською, тож етноцид і лінгвоцид, який провадить наш ворог, досягає своєї мети. І нам укотре потрібна консолідація, щоб вижити, а українська мова, як показує моніторинг, потребує постійної підтримки і популяризації, це постійний процес, в якому не можна робити послаблень і тим паче пауз, бо всі вони рівноцінні смерті, смерті мови і відповідно і народу [Української мови, 2024].

Втім, серед позитивних висновків є те, що батьки школярів стали більш консолідованими у підтримці державної мови в усіх сферах свого життя. Збільшилася частка вчителів, які вважають, що діти вільно володіють українською

мовою, і так само стало більше старшокласників, які оцінюють свій рівень володіння мовою як вільний.

У Листі МОН сказано, що «в умовах збройної агресії РФ проти України надзвичайно важливим є завдання щодо утвердження української мови як елемента національної безпеки та лінгвального інтегратора всього українського суспільства. З метою розширення сфери застосування державної мови в галузі освіти рекомендуємо посилити роботу з популяризації української мови та заохочення її застосування в спілкуванні між собою в учнівському, студентському та педагогічному середовищах» [Лист МОН, 2023].

Уповноважений із захисту державної мови Т. Кремінь також наголошує на необхідності використання української мови не лише під час уроків, а й на перервах, у позакласній діяльності та в спілкуванні між працівниками закладів освіти. «Освітній процес – це всі види діяльності, що відбуваються на території навчального закладу. Тобто, це і класна робота, і виховна робота, і спілкування здобувачів освіти та педагогічних представників у класах, учительських, їдальнях, коридорах, спортивних залах, на стадіоні, на території школи. Перерва – це теж освітній процес, і там має бути державна мова» [Кремінь, Мова].

Мова є не лише засобом комунікації, але й основним ідентифікатором нації, її культурним і духовним стрижнем. Лінгвоцид як цілеспрямована політика спрямований на те, щоб позбавити народ цієї основи, асимілювати його з імперською культурою й поступово стерти його національну самобутність. Цей процес завжди супроводжується боротьбою, адже мова є ключовим інструментом спротиву й збереження ідентичності навіть у найскладніших умовах.

РОЗДІЛ 2

ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЛІНГВОЦИДУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Боротьба з наслідками лінгвоциду в різних країнах переважно супроводжується повсюдним відновленням прав рідної мови. Насамперед це

стосується відродження питомої правописної традиції, безпелляційного упровадження рідної мови в освіту, а також її законодавчо закріплених повноважень у ключових сферах життєдіяльності соціуму.

2.1. Українізація. Історія вироблення правописного кодексу української мови

Період українізації – надзвичайно плідний і водночас трагічний період нашої історії. Зокрема, впродовж 1923-1929 рр. відбувалося ґрунтовне вивчення української мови. Науковим осередком мовознавчих досліджень стала Українська Академія наук у Києві, при якій діяв Інститут Мовознавства й Інститут Наукової Мови. У цей період були видані важливі мовознавчі праці А. Кримського, Є. Тимченка, О. Курило, О. Синявського, Л. Булаховського, М. Сулими та ін. Чималих успіхів було досягнуто у справі укладання словників. Так, Академією наук було видано шість томів «Російсько-українського словника» за редакцією А. Кримського. Завдяки діяльності вчених Інституту Наукової Мови вийшло близько 30 різних термінологічних словників. При чому укладачі брали до уваги термінологію насамперед українського походження, а не іноземного. Варто зауважити, що в період українізації значно поживавилася перекладацька діяльність. З'явилися якісні високохудожні переклади творів Шекспіра, Байрона, Гете, Бальзака, Золя, Ібсена, Пушкіна, Гоголя та інших [Петренко, 2014].

Основою монолітної єдності народу є універсальний, унормований, кодифікований варіант загальнонаціональної мови – літературна мова, яка виробляється впродовж віків, вбираючи всі місцеві говірки, говори та діалекти, та відшліфовується майстрами слова.

Найсуттєвішою ознакою літературної мови є наявність сталих норм як загальноприйнятих реалізацій мовної системи, закріплених у процесі суспільної комунікації. Встановленню таких норм сприяє єдиний, загальнонаціональний правопис, призначенням якого, окрім кодифікації правил, є ще й консолідація

національної культури. Розхитування ж правописних правил призводить до дестабілізації всіх норм літературної мови, дезорієнтує носіїв писемної мови, знижує грамотність населення, викликає елементи хаосу у словниках тощо. Саме на це, на думку відомого українського мовознавця, дослідника проблем української мови В. Німчука, були спрямовані численні заборони українського національного правопису царським урядом та безпосереднє втручання у справи української орфографії радянських функціонерів [Німчук, 2006, с. 375]. Узагалі як українська мова в цілому, так і її правопис були і є предметом уваги політиків, суспільства, оскільки без єдиної системи використання літературної мови (подібно до будь-якої іншої системи правил суспільної життєдіяльності) неможливе ані усталення грамотності громадян, ані їх адекватна комунікація, що врешті-решт має сприяти виробленню єдиною національної ідеї та вихованню почуття національної гідності.

На початку ХХ ст. з відновленням української державності виникла потреба вироблення правописного кодексу – чітких, офіційно затверджених та обов'язкових для всіх правил передавання усної мови. Уперше український правопис постав на офіційній, державній основі за часів УНР, коли Всеукраїнською академією наук було схвалено (1919 року), а згодом і опубліковано (1921 року) «Найголовніші правила українського правопису» (доповнені «Головніші правила»), підготовлені правописною комісією на чолі з академіком Агатангелом Кримським . Цей короткий академічний правопис був складений, на думку В. Німчука, «шляхом ретельного відбору найраціональнішого та найвідповіднішого з того, що напрацювали українські орфографісти кінця ХVІІІ – початку ХХст.» [Історія, 2004, с. 15].

Як зазначав міністр освіти УНР та упорядник правописного питання в молодій українській державі І. Огієнко, правописна система, що створювалася протягом 1918 – 1921 років, була вельми недосконалою, оскільки готувалася поспіхом задля якнайшвидшого задоволення суспільної потреби в кодифікації

норм літературної мови [Огієнко, 2001]. Виходячи із необхідності подальшого вдосконалення правопису, 23 липня 1925 року постановою Ради Народних Комісарів УСРР було створено Правописну комісію, очолювану наркомом освіти Олександром Шумським. Комісії доручалося у своїй роботі «виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народних діалектів, прийнявши за основу «Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук», затвержені НКО УСРР 1921 року» [Синявський, 1931, с. 104].

26 травня – 6 червня 1927 року у Харкові відбулася правописна конференція для розгляду та затвердження Проекту нового правопису, підготовленого Комісією. Серед членів Конференції було чимало представників західноукраїнських земель (Галичини, Буковини), отже, стосовно тих правописних моментів, які найбільше відрізняли наддніпрянську та наддністрянську правописні традиції, одразу виникли непорозуміння. О. Синявський про це писав так: «Настала уперта й звитяжна боротьба, і слід сказати, що це було не скільки змагання двох правописно-мовних звичок, як двох культурно-історичних впливів» [Синявський, 1931, с. 104]. Президія Комісії шукала компромісу, поєднання двох традицій – візантійської (грецької) та західноєвропейської і виробила важкі для застосування правила щодо правопису л – ль та г – ґ у запозичених словах (наприклад, було постановлено писати г, л в основному в словах грецького, а ґ, ль – у словах латинського походження, але ж для цього потрібно було розумітися на етимології, тобто бути фахівцем).

Незважаючи на розбіжності, учасники конференції затвердили основну частину правописного кодексу, значно поступившись у правописі деяких правил галицькій вимові, а 6 вересня 1928 року тодішній нарком освіти Микола Скрипник затвердив «Український правопис». Цю правописну систему часто називають «харківським» або «скрипниківським» правописом. Як зазначає В. Німчук, «Український правопис» 1926 року відіграв важливу роль у кодифікації граматичної системи української писемно-літературної мови, бо його наступні

редакції в орфографії відмінюваних частин мови, крім закінчень родового відмінка однини іменників, нічого суттєвого не міняли» [Історія, 2004, с.17]. Слід зауважити, що саме цей правопис став єдиною спробою повноцінно кодифікувати мовні норми, зважаючи «на існування двох варіантів літературної мови (галицького і наддніпрянського) та діалектне розмаїття українського континууму» [Історія, 2004, с.17].

Доля харківського правопису (як і того, хто його затвердив) виявилася трагічною: без жодного обговорення він був перероблений 1933 року правописною комісією НКО на чолі із Андрієм Хвилюю та затаврований як «політично шкідливий»; цього ж року, не витерпівши цькувань, здійснив самогубство М. Скрипник. Після загибелі М. Скрипника у 1933 р. правописна комісія на чолі з А. Хвилюю оголосила діючий правопис «націоналістичним», було зупинено видання усіх словників так, що великий «Російсько-український словник» за редакцією А. Кримського зупинився на літері «П». Верстка останніх томів була розсипана і невідомо, чи їхні матеріали збереглися. Усі мовознавці були репресовані, багато хто з них розстріляний. Причина «політичного шкідництва» вбачалася радянським урядом у тому, що цей правопис був ґрунтований на західноукраїнській традиції передавання запозичених слів, яка суттєво відрізнялася від східноукраїнського варіанту літературної української мови, максимально наближеного до імперської мови. Так, А. Хвиля писав, що така правописна тенденція орієнтувала «українську мову літературну не на мовну практику багатомільйонних українських мас на Радянській Україні, а...на галицьку мовну практику, яка далека багатомільйонним працюючим масам Радянської України» [Масенко, 2005, с. 7].

За п'ять місяців нова комісія створила новий правопис, уже наближений до російської мови. Відтак з нашої абетки зникла не тільки буква «г», але й буква «и» на початку таких слів, як инший, иноді, иній і т. д. Відмінювання іменників теж

наблизили до російської, і замість любови, соли, Руси стали писати любові, солі, Русі. Замість спеціальність, тріумф, проєкт – спеціальність, тріумф, проєкт.

У 1937 році цей правопис було засуджено як націоналістичний. А. Хвиля і Д. Затонський – звинувачені в націоналізмі й розстріляні. Бо з'ясувалося, що хоч вони й наблизили українську мову до російської, але недостатньо. Тоді створили ще одну правописну комісію, яка працювала в авральних умовах, постійно змінюючись через те, що раз-по-раз когось арештовували. Робота затягнулася до самої війни, видруковано було понад десять проєктів нового правопису, але всі вони були відхилені – причому Москвою. Бо затвердити цей правопис мав уже не нарком освіти, як раніше, а рада народних комісарів України, підпорядкована Москві [Пам'яті, 2016].

Таким чином, можна стверджувати, що реформований 1933 року український правопис, де було знищено оригінальність системи української мови, проіснував майже в незмінному вигляді до часу звільнення України від колоніальної залежності. Хоча й після отримання можливості вільно впорядковувати власну мовну систему українське суспільство за інерцією продовжувало послуговуватися тим правописом, який був йому нав'язаний радянським урядом. І лише революційні події, що відбувалися в усіх сферах життя України з 2014 року, започаткували нову правописну еру.

2.2. «Український правопис» 2019 року – повернення правописної традиції

Слід зазначити, що потребу змін до правопису української мови, упорядкованого радянськими функціонерами, визнавали діячі національно-державницького руху задовго до Революції Гідності. Учасники I Міжнародного конгресу українців, що відбувся протягом 27 серпня – 3 вересня 1993 року, заявили про необхідність створення такого правопису, який би був легітимним для всіх українців світу та до того ж враховував питомі особливості української

орфографії та морфології. Наступного ж року при Кабінеті Міністрів України було створено Правописну комісію, до складу якої увійшли знані українські мовознавці, що отримали завдання розробити проєкт нової редакції Українського правопису. Такий проєкт, підготовлений до друку директором Інституту української мови Національної академії наук України В. Німчуком, побачив світ 1999 року, після тривалого процесу численних обговорень у закладах науки та освіти, у пресі. Зміни, що пропонувалося членами Комісії внести до чинного Українського правопису, за словами В. Німчука, «ураховували сторічні традиції української орфографії, відбивали... живе, неспотворене українське слово, наскільки це доцільно на письмі, ураховували... тенденції в сучасній українській літературній мові, що відбуваються в ній без тиску влади» [Німчук, 2006, с. 377]. Проте навіть 10 років потому Проєкт не був зреалізований через створений йому публічно негативний імідж.

Отже, вважаючи вищезазначений Проєкт спробою ліквідувати наслідки лінгвоциду, що призвів до викорінювання питомої української орфографічної системи, а також таким, що виявив тяглість власне української правописної традиції, розглянемо зміни в Українському правописі 2019 року, унесені відповідно до Проєкту, та схарактеризуємо їх в контексті подолання наслідків лінгвоциду української мови.

1. У Правописі 2019 року було враховано вимогу щодо повернення голосному и статусу повноцінної фонемі, з огляду на живомовну практику, а також традицію використання в українській літературі: «Деякі слова мають варіанти з голосним и: ірій і їрій, ірод і їрод («дуже жорстока людина»). И пишемо на початку окремих вигуків (ич!), часток (ич який хитрий), дієслова їкати («вимовляти и замість і») та похідного від нього іменника їкання» [Український правопис, 2020, с. 11]. Щоправда, це дуже поверхнева зміна, адже в Проєкті 1999 року сформульовано чітке правило писати и на початку незапозичених та давно засвоєних слів перед приголосними н та р.

2. Відновлено традицію роздільного написання зі словами невідмінюваного слова пів «половина», яке лише за зразком російської мови прийнято було писати разом із наступним словом (що спричинило безліч винятків): «Невідмінюваний числівник пів зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо...» [Український правопис, 2020, с. 52].

3. Було «реабілітовано» (щоправда, як варіантну, а не нормативну) флексію -и в родовому відмінку однини іменників III відміни: «Іменники на -ть після приголосного, а також слова кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення –и...» [Український правопис, 2020, с. 128]. Подібну зміну впроваджено з огляду живомовлення українців, історичну практику, у тому числі й основоположників сучасної літературної мови Івана Котляревського та Тараса Шевченка, а також на сучасне вживання в багатьох засобах масової інформації [Історія, 2004].

4. Розширено застосування г в іноземних власних назвах і деяких іменах. Передавати звук [g] тепер можна двома способами: як через г, так і завдяки г: «У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою г (Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер) і шляхом імітації іншомовного [g] – буквою ґ (Вергілій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуар, Гуллівер і т. ін.)» [Український правопис, 2020, с. 156].

5. Повернуто традицію (щоправда, у варіантному слововжитку) передавати буквосполучення th буквою т: «...допускається орфографічна варіантність на зразок: ана́фема і ана́тема, дифіра́мб і дитира́мб, ефі́р і ете́р... та ін. [16, с. 156]. Також відновлено й традицію передавати буквосполучення au через ав у запозиченнях із давньогрецької мови. Тут «допускаються орфографічні варіанти: аудіє́нція і авдіє́нція, аудиторі́я і авдиторі́я, лауреа́т і лавреа́т, пауза́ і павза́, фауна́ і фавна́» [Український правопис, 2020, с. 162].

6. Скасовано рудимент орфографії 1933 року, який уживався в українській мові до цього часу: слово проєкт та споріднені тепер мають писатися з є відповідно до написання в мові-джерелі (projectus), а не до російського правопису [Український правопис, 2020, с. 62].

Зрозуміло, що подолання лінгвоциду у правописній практиці суспільства не може відбутися радикально та швидко, адже нав'язувати мовцям правила послуговування мовною системою в умовах демократичного суспільства абсолютно неможливо. Тим більше, ми бачимо, до чого призвело насильницьке вкорінювання не властивого українській мові правопису. Тому українці отримали можливість поступового повертання до рідномовних правописних традицій, і зрештою, на нашу думку, має сформуватися усвідомлення доречності та необхідності кодифікації тих змін, що зараз пропонуються як варіантні, з метою встановлення історичної справедливості.

2.3. Ефективність мовної політики як шлях подолання наслідків лінгвоциду

Революція Гідності стала поштовхом до справжньої реформаторської діяльності українських урядів, що передовсім стосувалося активної законотворчості в галузі мовної політики. Вітчизняна дослідниця Т. Чернишова, порівнюючи мовнореформаторські заходи сучасної української влади та урядів доби Української революції 1917–1920 рр., зазначає, що «завершення процесу мовної деколонізації, спроби якого небезуспішно робили очільники перших українських урядів, відбувається тільки зараз» [Чернишова, 2019, с. 44].

Права української мови як державної по-справжньому відновлено з прийняттям низки законів, а саме: «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» (13 жовтня 2017 року), «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» (8 листопада 2018

року) і, що є найголовнішим, «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [Закон України, 2019], який набув чинності 16 липня 2019 року. Відтоді державна мова України отримала якнайширші можливості реалізації в усіх сферах суспільної комунікації, що дозволяє стверджувати про дієву урядову політику в галузі подолання наслідків лінгвоциду.

Так, уже з 2017 – 2018 років українська мова почала впевнено домінувати на телебаченні та радіоефірі. За результатами огляду «Становище української мови у 2020 році», який щорічно готує добровольчий рух «Простір свободи», радіопрограми 94% часу ведуться українською мовою, а 54% усіх пісень, які лунають в ефірі загальнонаціональних радіостанцій, є україномовними. Обидва показники значно перевищують встановлені законом квоти, тому можна впевнено констатувати, що українська мова стала природною для радіоефіру в усіх регіонах країни.

Було забезпечено щонайширше використання української мови на телебаченні: за вищезгаданим законом, передачі, фільми й новини, виконані українською мовою, мають становити не менш ніж 75% загальної тривалості передач і фільмів у кожному із проміжків часу між 07.00 і 18.00, а також між 18.00 і 22.00. Істотний прорив у напрямку подолання наслідків лінгвоциду в телеефірі спостерігався 2018 року, коли частка програм українською мовою сягнула рекордних 64%, а частка програм російською – упала до рекордних 7%.

Українська мова почала впевнено переважати в кінопрокаті та книговидаванні. У 2019 році кількість україномовних книг становила 85% від сукупного накладу, а у 89% випадків фільми в кінотеатрах демонструвалися з українською як мовою оригіналу чи дубляжу (а в решті випадків були озвучені або субтитровані українською). За той самий 2019 рік було знято 159 фільмів українською мовою, що склало третину від загальної кількості одиниць кінопродукції за рік.

Відбуваються зрушення в аспекті подолання наслідків лінгвоциду й у сфері обслуговування населення. За підсумками моніторингу активістів громадського

руху «Простір свободи» у 2020 році, сфера послуг України повільно, але неухильно розвивається в напрямку українізації мови вивісок та меню, а також обслуговування клієнтів. Так, у досліджених кафе і ресторанах 26 міст (усі обласні центри, крім окупованих, а також Кривий Ріг, Маріуполь, Краматорськ та Северодонецьк) 43% закладів харчування мають вивіску українською мовою. Частка закладів, де наявне меню українською мовою, стрімко зросла з 2019 року з 75 до 88%. Також зросла (з 51 до 58%) і частка персоналу, який обслуговує україномовних клієнтів українською мовою [Становище, 2020]. Зауважимо, що з 16 січня 2021 року набула чинності норма закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», згідно з якою мовою обслуговування на всій території України є українська.

Позитивним наслідком подолання лінгвоциду є також майже безумовне виконання вимоги вищезазначеного закону стосовно виключно української мови в рекламі (у тому числі, зовнішній). Так, за даними звіту «Становище української мови в Україні у 2020 році», 95 % реклами на білбордах та 88% – на сітілайтах в обласних центрах країни виконано українською мовою.

Головним же результатом нової мовної політики, на нашу думку, стало широке впровадження української мови в освіту, адже саме створення національної школи може сприяти вихованню молодого покоління з відповідними світоглядними орієнтирами та визначати національні пріоритети країни в цілому. Недарма українські уряди доби 1917-1920 років найпершим своїм завданням вбачали українізацію освіти та спрямовували законодавчі зусилля на впровадження української мови в освітні заклади різних рівнів.

2017 року набрав чинності закон України «Про освіту», згідно з яким мовою освітнього процесу оголошується українська. Звісно, в законі обумовлюються положення щодо поступового впровадження української мови в навчання дітей з національних меншин, проте співвідношення між предметами українською та рідною мовою повинно змінюватися з п'ятого по дванадцятий клас і в ідеалі має

сягнути 60%/40% після дев'ятого класу. Результатом дії цього закону є неухильне зростання частки школярів, що здобувають освіту українською мовою. Так, за період 2019-2020 року ця частка зросла з 92 до 96%, а частка першокласників – з 96 до 97,5%. У 8 областях українською навчаються 100% першокласників, а в багатьох областях (включно з Донецькою) цей показник перевищує 99%. Водночас завдяки переходу на українську мову учнів 5-11 класів, що навчалися раніше російською, загальна частка школярів, що навчаються в класах з російською мовою навчання, за рік знизилася більш як удвічі – з 6,9% до 3,2% [Становище, 2020].

Звісно, механізми реалізації нової мовної політики, спрямованої на подолання наслідків лінгвоциду, не скрізь і не завжди спрацьовують належним чином, тому повноцінне відновлення прав української мови на сьогоднішній день можемо спостерігати не в усіх сферах соціуму. Так, у 2020 році російська мова на телебаченні випередила українську, досягнувши за тривалістю майже половини спостережуваних годин (46%). Ці дані дають підстави зробити висновки, що «чинний закон, який дозволяє вважати україномовними в тому числі й ті програми, які реально такими не є (а саме такі, де лунає й українська, й російська мови), насправді активно сприяє русифікації ефіру» [Становище, 2020, с. 64], тому має бути переглянутий з метою недопущення повернення до політики лінгвоциду.

Переважно російськомовним залишається поки що український сегмент Інтернету. За даними вищезитованого звіту, українські сегменти соціальних мереж є найбільш русифікованими (від 73% російськомовного контенту у Facebook до майже 97% – в Youtub). При цьому з'ясовано, що «в усіх макрорегіонах, крім Сходу, люди рідше пишуть українською в соціальних мережах, ніж спілкуються українською вдома чи на роботі» [Становище, 2020, с. 88].

Незважаючи на труднощі процесу подолання наслідків лінгвоциду, в сучасному українському суспільстві спостерігаються достатньо високі показники громадянської зрілості населення щодо мовних уподобань та переконань.

Наведемо цифри, які засвідчують це, згідно з результатами досліджень, проведених протягом 2020 року фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова:

- 73,4% українців вважають рідною українську мову (порівняно з 68% аналогічного опитування 2018 року). При цьому зросла кількість громадян на Півдні та Сході України, які називають рідною українську: з 42 до 44% та з 36 до 45 % відповідно (порівняно з даними 2018 року);

- близько 75% українців вважають українську мову важливим атрибутом незалежності України;

- 69% українців вважають, що українська мова повинна залишатися єдиною державною, хоча російська має вільно використовуватися у приватному житті;

- 65,5% українців вважають, що держава повинна сприяти подальшій імplementації норм закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;

- 79% українців переконані, що всі громадяни повинні володіти державною українською мовою;

- понад 80% українців вважають, що керівництво держави та чиновники мають використовувати українську мову;

- 77% українців підтримують українізацію школи, в тому числі 65% – на Сході України;

- 79% українців вважають, що принаймні половина наповнення українських ЗМІ має бути українською мовою, у тому числі так вважають на Сході України (66%);

- мовні квоти на телебаченні на підтримку української мови підтримують 65% українців [Становище, 2020].

2. 4. Оцінка мовної ситуації в Україні західними експертами

Західні експерти відзначають, що в мовному питанні для багатьох українців саме повномасштабне вторгнення стало визначальним фактором. Відмовляючись від мови вбивць та терористів, українці стають на захист своєї ідентичності й державності.

Провідні світові медіа аналізують зміни у мовній свідомості українців. Британське новинне агентство подає статтю під назвою «Після вторгнення росії українці переходять на рідну мову». «Reuters» пише про причини двомовності українців, коли за радянських часів «російська мова пропагувалася, а українська культура придушувалася». Зараз же ситуація кардинально інша — «українці по всій країні прагнуть стерти вплив Росії та зміцнити свою незалежність від сусіда».

У статті йдеться про те, що найбільші банки України прибрали російську мову зі своїх мобільних додатків і сайтів, а великі компанії, які до 2022 року використовували російську як основну мову торгівлі, стали послуговуватись виключно українською. Зокрема зазначається, що «найшвидше на українську переходять підприємства в колись російськомовних містах Одесі, Дніпрі та Харкові» [Креміль, 2023].

Reuters» подає цікаві дані платформи пошуку роботи Work.ua: «Наприкінці 2022 року роботодавці розміщували 84% вакансій українською мовою та 13% російською. У 2015 році було майже навпаки: 16% вакансій були українською мовою та 80% російською».

Впливова британська газета «The Guardian» публікує репортаж з Харківського літературного музею, де відбувається засідання мовного клубу. Видання наголошує, що харків'яни зацікавлені у вдосконаленні своєї української мови і хочуть позбутися «мови поневолювача». Переходячи на українську, вони протистоять російській агресії та імперіалізму.

«The Guardian» пише, що ще донедавна Харків був російськомовним містом. Аналізуючи причини, журналісти наголошують, що в Харкові за царських часів російська була мовою діловодства та освіти, а з середини XIX століття видання

літератури українською мовою було під заборону. Після Жовтневої революції 1917 року настав період офіційної «українізації», коли в Харкові з'явилася жвава авангардна україномовна літературна сцена. Проте починаючи «з 1933 року, романісти, поети, журналісти та драматурги цього короткого модерністського розквіту були жорстоко придушені — сотні письменників розстріляні, заслани, відправлені в ГУЛАГ». Як наслідок, «The Guardian» говорить про те, що «наприкінці 1990-х українська вважалася мовою неосвічених сільських жителів міського Харкова, яку можна було почути на базарі від тих, хто приїхав у місто продавати свої продукти». Однак після повномасштабного вторгнення харків'яни, які раніше розмовляли російською, почали використовувати українську навіть у повсякденному житті. Так розмовний клуб у Харкові відвідують люди різного віку та різних професій. Всіх їх об'єднує одна мета — поліпшити свої знання у володінні державною мовою.

Нав'язаний росією колоніальний наратив про двомовність України вже остаточно втратив свою актуальність. Безпрецедентна підтримка української, як єдиної державної, говорить сама за себе. Україна, деокуповуючи свій мовний простір, наближає кінець путінської імперії та нашу Перемогу! [Кремільн, 2023].

Отже, можна зробити підсумок, що подолання наслідків лінгвоциду стає в сучасному українському суспільстві доволі відчутними. Помітно українізуються сфери освіти та книгодрукування, радіо- та телебачення, кінопрокату та реклами. По-справжньому реформаторським став новий правопис української мови, у якому враховано вимоги щодо відновлення питомої української орфографічної системи. Усе це пов'язано з посиленням національно-патріотичного руху, пов'язаним із перемогою демократії в Революції Гідності, а також з усвідомленням необхідності протистояти потужному інформаційному впливові агресивного східного ворога України. Слід говорити про справжнє формування національної ідентичності сучасних українців, у якому найголовнішу роль відіграє рідна мова, деколонізована та вільна.

РОЗДІЛ 3

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ЛІНГВОЦИДУ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Соціокультурна компетентність як чинник формування духовної культури особисті

Формування соціокультурної компетентності традиційно було лише обов'язковою вимогою до процесу навчання іншомовної комунікативної компетентності, то сьогодні новизною стандарту освіти стало виокремлення соціокультурної компетентності в структурі предметних компетенцій для української мови. Цю зміну обґрунтовували значущістю формування соціокультурної компетентності як одного з важливих показників готовності учнів до ефективної комунікації українською мовою та як одного з необхідних чинників формування духовної культури особистості [Вітюк, 2013, с. 474]. Наприклад, для компетентнісно-орієнтованого навчання української мови відібрано такі ключові компетентності: комунікативну, соціальну, загальнокультурну й уміння вчитися.

Формування соціокультурної компетенції в старших класах є важливим етапом навчання, який сприяє розвитку не лише мовних, а й загальнокультурних та комунікативних здібностей учнів.

Унаслідок впливу необхідності експлікувати соціокультурний аспект на власну (українську) культуру, змінюється сутність соціокультурної компетентності. В. Вітюк вважає, що соціокультурна компетентність – це сукупність знань, умінь, навичок і здібностей особистості, які дають змогу спілкуватися українською мовою в різних ситуаціях відповідно до норм мовлення й поведінки, а також традицій культури. Соціокультурна компетентність учнів спрямована на розвиток світогляду школярів та їхню підготовку до сприйняття себе як носія національних цінностей; на усвідомлення власних обов'язків як члена суспільства й відповідальності за майбутнє своєї країни; знання культурних норм поведінки

українського суспільства, усталених форм самовираження та використання їх під час спілкування; розвиток умінь послуговуватися соціокультурними знаннями, уміннями й навичками відповідно до ситуацій спілкування [Вітюк, 2013, с. 475].

Терміносполучення «комунікативна компетентність» – лінгводидактичний феномен, основне поняття комунікативної лінгвістики. Соціокультурна компетентність являє собою компонент різних видів компетентностей залежно від підходу до класифікації. У радянській лінгводидактиці соціокультурну компетентність характеризували як компонент міжкультурної компетентності студентів, які вивчали російську мову як іноземну; у Канаді ця компетентність потрактована як складник академічної мовної компетентності; в Україні соціокультурну компетентність виокремили серед предметних компетентностей у вивченні української мови («Державний стандарт другого покоління»). Аналіз оновлених програм, які розроблені з огляду на Закон України «Про освіту» та «Концепцію «Нова українська школа», засвідчує, що соціокультурний компонент представлений у структурі іншомовної компетентності [Дука, 2015, с. 42].

3.2. Особливості розгляду проблеми лінгвоциду у шкільних підручниках

Ознайомлення з періодами утисків, заборон та боротьби за право на існування української мови формує уявлення про її історичну цінність. Акцент на лінгвоцид, пережитий українською мовою, спонукає до відповідальності за її збереження і є запорукою формування національної ідентичності та патріотизму. «Якщо ж певний народ тривалий час не мав своєї державності, перебував у колоніальному чи напівколоніальному становищі, то колоніалізатори (а вони в усьому світі однакові), як правило, намагаються всіма силами знищити усвідомлення корінним населенням власної ідентичності, виховати в нього почуття меншовартості сфальсифікувати його історію, очорнити її героїв, заборонити й знищити його мову. Коли ж такому народові вдавалося позбутися колоніального ярма, тоді швидко і бурхливо пробуджувалася його національна

свідомість, зростала зацікавленість своїм минулим, без якого важко уявити майбутнє, а для державотворчих процесів надійним дороговказом ставала власна історія, очищена від закріпачених ідеологічних догм і політичних спекуляцій» [Півторак, 2014, с. 8–9]. Тому про історію рідної мови потрібно говорити з учнями на уроках детально, предметно та фахово. Це убезпечить спільноту від спекуляцій на тему мови.

Беззаперечну освітню цінність вивчення історико-лінгвістичних фактів рідної мови констатують філологи-педагоги: Л. Базиль [Семенов, 2008], О. Горошкіна [Горошкіна, 2010] Л. Довбня [Довбня, 2013], Л. Мацько [Мацько, 2003], О. Семенов. Соціолінгвістичні аспекти побутування української мови, у тому числі в радянській школі, висвітлені в праці під загальною редакцією Л. Масенко [Масенко, 2005]. У дослідженні В. Селезньова розкрито суть «мовних війн» [Селезньов, 2016]. Т. Видайчук звертає увагу наукової спільноти та пропонує певні шляхи опрацювання в освітньому процесі фактів історії рідної мови та фактів лінгвоциду [Видайчук, 2015; Видайчук, 2017; Видайчук 2021].

Проблема недостатньої інтеграції історії української мови та фактів лінгвоциду в освітній процес є значним викликом для української лінгводидактики. Відсутність системної теорії, методики та практики в цьому напрямі обмежує можливості учнів повноцінно розуміти історичне значення мови як елемента національної ідентичності.

Підтвердженням цьому є відсутність майже у всіх шкільних підручниках з української мови інформації про лінгвоцид.

Проаналувавши велику кількість підручників з української мови для 10-х та 11-х класів, ми з'ясували, що лише у двох із них трапляється слово «лінгвіцид»:

1) Українська мова (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Б. Голуб, В. І. Новосьолова. Київ : Педагогічна думка, 2018. 200 с.

Вправа 431. Дайте відповіді на запитання: 1. Чому пишемо дизайн, диск, дисконт, але Діана, діапазон, діалог? 2. Поясніть різницю в написанні слів: лінгвоцид*, ліцей і лиман, лимон. 3. За якими принципами орфографії пишемо слова кіно і кишеня? 4. Чому по-різному пишемо слова Марокко і бароко, тонна і колона; каса, шосе і Руссо, антена і манна? 5. Чому ринг, ринок, але ріелтор, директорія?

Як бачимо, матеріал стосується принципів орфографії і автори не пропонують пояснення нового слова. Звісно, учитель української мови самостійно має дати тлумачення слова «лінгвоцид» разом із історичним коментарем.

2) Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.

Вправа 41. Ознайомтесь із змістом таблиці. За поданим взірцем заповніть самостійно останній її рядок.

41 Ознайомтесь із змістом таблиці. За поданим взірцем заповніть самостійно останній її рядок.

РИТОРИЧНІ ІДЕАЛИ В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Хронологічний період	Основні ознаки	Представники
XVI ст.	В основних рисах виокремлюється український риторичний ідеал, у якому переважали гармонійна триєдність: <ul style="list-style-type: none"> ідеа, думка, захис, істинність; моральна спрямованість на добро, етичність, благо, справедливність, гуманність; краса як гармонія захису і форми, доцільність і мовна адекватність. 	Лаврентій Замойці, Панно Беринді, Іон Борщаків, Іоанніс Галатюцький, Тереза Смирницька, Мелетій Смирницький та ін.
XVII ст.	Український риторичний ідеал набув рис поліемічності, значно зміцнився відтрасомо українського козацтва, що збройною силою виступало на захист українських вольностей, земель, християнської віри та рідної мови.	П. Могила, І. Пала, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Вишньовий, М. Кочубийський, Лазар Баранович
XVIII–XVIII ст.	Сформувалася український бароковий риторичний ідеал із перевагою емоційності, оригінальності, естетичності, вільнодумства (яко риси помітні в українській літературі із часів Руху України, епохи І. Вишневецького й Г. Сковороди)	Г. Сковорода, Г. Квітка-Осипович, Т. Шевченко, Г. Якович
20		

56 Ритор і оратор. Риторичні ідеали в різних історичних епохах. Поняття про сучасний риторичний текст

Хронологічний період	Основні ознаки	Представники
XIX – початок XX ст.	Лінгвоцид української мови, постійні заборони й утиски всіх культурних форм суспільного життя в багатьох українців викликали національну свідомість, а в інших її пробуджували, спонукали до опору, партизанськи виступали до неадекватності в культурній монокультурності. Український риторичний ідеал став прагматичним, вольним, обраним, багатозначним, бо вступав вступом свого вираження в умовках заборони	М. Миколовський, С. Чардакленко, С. Сфренов. Особливої ваги мав М. Грушевський
Кінець XX ст.	Відродження інтересу до мистецтва слова: істинно розвивається політичне красномовство, активізується публічне красномовство, зростає популярність юридичної освіти, що, відповідно, зумовило потребу у визначенні риторички	В. Чорновола, А. Пагуб'яний, Л. Костенко, І. Дзюба, В. Яворський та ін.
Початок XXI ст.		

У Вправі 41 подано побіжне тлумачення явища лінгвоцид для учнів 11-го класу: *«Лінгвоцид української мови, постійні заборони й утиски всіх культурних форм суспільного життя в багатьох українців гасили національну свідомість, а в інших її пробуджували, спонукали до опору, гартували волю, змушували до винахідливості в художній мовотворчості. Український риторичний ідеал стає пристрасним, вольовим, образним, багатожанровим, бо шукає шляхи свого вираження в умовах заборон».*

Окрім хронологічної вказівки, авторам підручника варто було б зупинитися на різних аспектах лінгвоциду української мови або подати такий матеріал у довідці.

Можемо зробити висновок, що тема лінгвоциду не висвітлюється в шкільних підручниках з української мови повною мірою. Звісно, на уроках української літератури та історії України старшокласники вивчають період українізації та «Розстріляного відродження», але лінгвістичне життя українців залишається поза увагою шкільних програм та підручників.

Науковиця Т. Видайчук пропонує «зادля досягнення максимальних освітніх успіхів під час висвітлення важливих аспектів історії української мови для формування об'єктивних і доволі конкретних знань учнів увести в шкільну програму з української мови такі змістові компоненти:

1. Жива розмовна українська мова та літературна українська мова (формування знань про праслов'янські витоки живомовної української традиції та становлення писемної літературної мови з прийняттям Київською Руссю християнства, увиразнення уявлень про давні форми існування мови: первісну – усну та пізнішу, похідну – писемну).

2. Періодизація розвитку літературної мови (формування знань про давність нашої писемної традиції, яка постала задовго до творчості Івана Котляревського та Тараса Шевченка).

3. Пам'ятки української писемності (розгляд писемної традиції на прикладі текстів різних жанрів та стилів).

4. Етніми (етнічні назви) Русь та Україна (формування самоідентифікації та самосвідомості українців упродовж віків через аналіз державних найменувань; усвідомлення особливостей використання цих назв державами-сусідами).

5. Українська мова на мовній карті світу (формування престижу української мови у користувачів).

6. Про факти лінгвоциду української мови та утисків українців (формування історичної пам'яті засобами мовної історії).

7. Про статус державної мови в Україні (формування уявлення про правовий статус української мови як обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя держави)» [Видайчук, 2022].

Цілком погоджуємося із такими нововведеннями і пропонуємо у наступному підрозділі детальніше розглянути шостий компонент «Про факти лінгвоциду української мови та утисків українців (формування історичної пам'яті засобами мовної історії)» .

3.3. Методичні рекомендації щодо розкриття проблеми лінгвоциду у старших класах ЗЗСО

Способами і засобами уведення лінгвоісторичного складника у шкільний процес можуть стати екскурсії (реальні та віртуальні) до музеїв, бібліотек та наукових інституцій, перегляд документальних та художніх фільмів, уроки-дискусії, лекторії, робота з текстом тощо. Форми та способи уведення такої інформації в навчальний процес потребують подальшого обговорення, дослідження та обґрунтування. Пропонуємо деякі із способів введення лінгвоісторичного складника у шкільну програму старшокласників для розгляду проблем лінгвоциду.

1. Тексти соціолінгвістичного характеру

Вдало підібрана у підручнику система текстів про лінгвоцид української мови значно б увиразнила історико-лінгвістичні знання старшокласників. Пропонуємо кілька таких текстів, які, доповнивши завданнями з орфографії, лексикології, граматики, синтаксису, варто би було використати:

А. «Акти лінгвоциду української мови в усі часи завжди супроводжувалися та супроводжуються погрозами, залякуванням, застосуванням фізичної сили, психологічного тиску, обмеженням волі, викраденням, тортурами, вбивствами, іншими злочинами проти українців. З огляду на це, можемо стверджувати, що сучасна мовна ситуація в Україні є передусім результатом надзвичайно тривалої агресивної мовної політики Росії проти української мови, української ідентичності та української державності, яку вона ще чотири століття тому, протягом яких здійснила 134 заборони на українську мову, починаючи з царських і до брежнєвських часів. Основними формами лінгвоциду української мови з боку Росії були (а подекуди залишаються): – лінгвоцид на основі заборони мови чужою державою; – лінгвоцид шляхом приниження статусу й престижу мови; – лінгвоцид через оголошення мови неприродною та неавтохтонною; – лінгвоцид на основі «зближення» і уподібнення мови; – лінгвоцид на основі ставлення до носіїв мови; – лінгвоцид через освіту («насаджування» мови через освітню систему); – лінгвоцид шляхом здійснення демографічної та мовної політики; – лінгвоцид через привілеї для панівної (російської) мови і її носіїв; – лінгвоцид шляхом насаджування «свободи вибору» мови; – лінгвоцид на основі звуження соціальної приналежності мови; – лінгвоцид через боротьбу із «засиллям української мови» та винищенням мовознавців-україністів та української інтелігенції.

Історико-лінгвістичний складник на уроках української мови необхідний. У цьому переконує наша історія і наше сьогодення. Він сприятиме розвитку в учнів лінгвістичної, історичної та політичної ерудиції, дасть змогу побачити життя рідної мови, давню історію, традиції, форми існування мови, уможливить формування української ідентичності, історичної пам'яті, виховуватиме в учнів

переконливе уявлення, що українці – частина слов'янського європейського світу» [Сваричевська, 2023, с. 10].

Б. Слід зазначити, що термін «лінгвоцид» застосовано у згаданому рішенні Конституційного Суду України. Зокрема, в ньому йдеться: «Важливо враховувати особливі історичні обставини, що склалися внаслідок цілеспрямованого насильного зросійщення України, яке тривало не одне століття під час перебування України в складі спочатку царської Росії, а згодом - СРСР. За часів царської Росії на використання української мови було накладено низку заборон. За радянських часів після нетривалого періоду українізації відбувалося масове знищення активних носіїв української мови, витіснення її практично з усіх сфер публічного (суспільного) життя. Шляхом репресій, «розстріляного відродження», голодоморів, запровадження вищої освіти лише російською мовою, «гармонізації словників» тощо українська мова стала жертвою лінгвоциду, а українське суспільство зазнало тотального зросійщення».

З огляду на це Уповноваженим із захисту державної мови ініційовано збір та документування фактів стосовно дій країни-агресора на тимчасово окупованих територіях, які спрямовані на витіснення української мови з публічного простору, суспільного вжитку, а також дискримінацію, переслідування чи репресії проти громадян України за мовною ознакою. Інформацію про дії окупантів та колаборантів отримуємо з відкритих джерел, повідомлень силових структур, засобів масової інформації, від органів влади та місцевого самоврядування, а також з російських та проросійських пропагандистських інтернет-ресурсів тощо [Російська політика, 2022].

В. У тоталітарну радянську епоху цей процес просто був поставлений на «індустріальні рейки» – його масштаб зріс у рази. Тим більше, що саме у 20-х роках минулого століття з'явилася сумнозвісна теорія «боротьби двох культур» в Україні: російської прогресивної пролетарської та української реакційної-дрібнобуржуазної. І тоталітарна імперія ламала карк другій усіма можливими

методами. Якщо 1926 року в Радянській Україні (без приєднаних пізніше західних областей) росіян було лише 3,2 млн осіб, а їх співвідношення з українцями становило 1 до 8,7, то напередодні здобуття незалежності (1989) – уже 1 до 3,3. Як бачимо, всього за шість десятиліть ситуація вражаюче змінилася, а в абсолютному вираженні кількість росіян зросла навіть більше, аніж українців (якщо не рахувати приєднані у 1939–1945 роках західні регіони) – на 8,7 млн (з 2,7 до 11,4 млн, або у 4,2 разу). Лише у 1959–1965 роках в Україну іммігрували (майже виключно росіяни) близько 3 млн осіб. Саме внаслідок цього, до речі, населення областей Подніпров'я, Донбасу, Криму, інших південних регіонів України збільшувалося набагато швидше, аніж решти УСРР, як і їхня частка в структурі населення республіки.

Враховуючи, що це здебільшого були молоді люди, які дітей народжували уже тут, то величезну роль відігравав мультиплікаційний ефект, так би мовити, метисування місцевих українців внаслідок укладення етнічно змішаних шлюбів. За наявної ситуації, коли більшість шкіл у обласних центрах та порівнюваних з ними містах навіть Центральної України були переведені на російську мову викладання, попри те що більшість їхніх мешканців під час усіх переписів не просто декларували себе українцями, а називали рідною мовою українську, та абсолютного домінування російської у суспільній сфері, майже усі ці «метиси» ставали російськомовними. А процеси урбанізації, а відтак і субурбанізації, уже здавалося б об'єктивно перемелювали українців і за межами осередків русифікації – у середніх та малих містах і навколишніх селах [Крамар, 2011]

Г. «Зайшли також зміни в українській абетці й правописі. З літерою «Г» ми звиклися, як з давнім, повноправним складником нашої мови. Адже два роки підряд ми її писали й читали. І ось взимку 1932-го року, коли у Вишнівському появилася безліч пухлих селян, Оксана Свиридівна якось зрезитновано сказала нам, щоб ми на всіх сторінках своїх читанок виправили букву «Г» на «Г». З дитячою невинністю й курйозністю ми жадали від неї пояснень, а вона, якось байдуже й

апатично, раз по раз відповідала: – Робіть, що вам сказано. Та ще довго опісля в таких словах, як «танок», «гуральня», «газ», ми за звичкою вимовляли «Г» як «Г». А враз після цього зайшла зміна з вимовою м'якого «Л». Нам було заборонено казати «кляса», «лямпа», «лябіринт», а лише «лампа», «лабіринт», а щодо слова «кляса», то в ньому не тільки «Я» тепер змінювалося на «А», а й ціле слово переводилося з жіночого роду в чоловічий – «клас». Усунення з абетки букви «Г» викликало серед нас, дітей, якщо не занепокоєння, то глибоке здивування й загадковість. Адже ж на наших очах абетку клали на операційний стіл і з незрозумілих нам причин вирізали з неї цілком здоровий, нормально функціонуючий вузол. Зрозуміло, таке привільне поводження з абеткою, яка в свідомості дитини, щойно впровадженої в кулюари письменства, набуває такого ж значення, як «Десять Заповідей» в житті практикуючого християнина, викликало у нас непевність і хитання щодо справжньої вартості української мови взагалі. А переінакшення м'якого «Л» на тверде вже пройшло без ніякої емотивної реакції з нашого боку. Ми просто взяли читанки і механічно, без ніякого внутрішнього запиту чи жалю, зробили потрібну коректу. Наше довір'я до власної мови перестало бути таким твердим, як раніше» [Качуровський, 2010, с. 14].

2. Перегляд документальних та художніх фільмів

Ефективним способом розкриття проблем лінгвоциду є показ документальних та художніх фільмів.

«Соловей співає. Доки голос має» (2019) — документальний фільм

У фільмі «Соловей співає» намагалися зруйнувати міфи, які існують в нашому інформаційному просторі та «які століттями насаджувалися як єдина істина щодо меж, сфер носіїв української мови».

Творці картини не ставили перед собою завдання загострити конфліктну ситуацію, навпаки – прагнули привернути ще більшу увагу до правдивої, перевіреної, інформації щодо мовного питання. Зробили вони це через досвід інших країн, зокрема Білорусі та Ізраїлю. За їхніми словами, саме «історія цих

держав говорить про те, що мова була, і особливо гостро сьогодні є одним із головних факторів національної безпеки та цілісності кожної країни, а також вирішальним фактором у стані гібридної війни, в яку втягнуто Україну» (https://www.youtube.com/watch?v=rDErlyEQFGM&ab_channel=).

«Заборонений» (2019) — український художній повнометражний фільм, який на широкому тлі боротьби українських дисидентів кінця 1960-х — початку 1980-х років розповідає про життя і загадкову смерть відомого поета-шістдесятника, правозахисника та мовозахисника Героя України — Василя Стуса. (https://www.youtube.com/watch?v=wC_oImXATzc&ab_channel=MrUkraine).

«Будинок Слово» (2024) — це історія про письменників та поетів «Розстріляного відродження». У 20-х роках ХХ століття за наказом Сталіна у Харкові збудували будинок, який згодом отримав назву «Будинок Слово». Тут під одним дахом зібрали найкращих представників української літератури, аби змусити працювати на благо радянської системи. Більшість з них ця система потім вбила. Ці трагічні події є яскравим прикладом масових репресій інтелігенції, зокрема представників української культури та мистецтва, які мали місце в період сталінського терору 1930-х років. Основні аспекти:

Фільм про «Розстріляне відродження» нині актуальний, як ніколи, говорять творці стрічки. Володимир Вакуленко, Вікторія Амеліна, Максим Кривцов – українські письменники, поети знову гинуть через росіян. «Після повномасштабного вторгнення є величезний запит на інформацію про покоління 20-х, про розстріляне відродження, - говорить Якимчук і додає – Можливо, хтось у фільмі вперше почує ці імена літераторів. Я сподіваюсь, що поширення інформації про це покоління будуть продовжуватися. Сподіваюсь, що після фільму люди захочуть прочитати когось з цих авторів» (Фільм «Будинок «Слово». Що правда, а що вигадка. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn0rny48znjo>).

3. Знайомство із соціальними проєктами про лінгвоцид

А. Інтерактивний меморіал «Лінгвоцид»

«Лінгвоцид» — інтерактивний меморіал русифікації в Україні. Створений у 2022 році під час російсько-української війни освітянкою Валентиною Мержиєвською, яка дослідила всі етапи заборон та утисків української мови, розбивши імперські та радянські міфи. Меморіал «Лінгвоцид» покликаний показати людям розмах культурної колонізаційної політики, ненав'язливо вплітаючи історичний наратив у буденне життя. Відвідувачі меморіалу самі мають дійти висновку, чому так «історическі слажилось», що в Україні багато російськомовного населення. (*Інтерактивний меморіал «Лінгвоцид»: корисний для уроків історії України <https://nus.org.ua/news/interaktyvnyj-memorial-lingvotsydkorysnyj-dlya-urokiv-istoriyi-ukrayiny/>*).

Меморіал складається із серії графічних табличок, розміщених поруч у центрі Києва, і мобільного застосунку, який пов'язує їх між собою. Таблички розташовані поблизу місць щоденного життя й ілюструють утиски української мови, пов'язані з ними — заборони українських шкіл, книжок, богослужінь тощо.

У застосунку можна не лише колекціонувати локації, читати описи кожної із заборон, а й знайти екскурсійні маршрути та аудіосупровід. Це допоможе поглянути на русифікацію як свідому послідовну політику впродовж століть. І так само свідомо і послідовно позбутись її.

Щоб дізнатися більше — потрібно встановити на смартфон застосунок «Лінгвоцид» з App Store чи Google play [Інтерактивний, 2022].

Проект створений ГО «Валентність. Переосмислення» за підтримки Goethe-Institut в Україні та журналу «Куншт» в межах акселератора протидії дезінформації «Mediengeist».

Б. Проект Уповноваженого із захисту державної мови «СТОП ЛІНГВОЦИД»

Громадян України просять повідомляти про акти лінгвоциду української мови (будь-які дії окупантів або їх посіпак — колаборантів, спрямовані на

дискримінацію чи репресії проти українців за мовною ознакою, примусове витіснення української мови з публічного простору та суспільного вжитку, заміна її російською) на електронну пошту: stoplinguacide@gmail.com

Детальне документування актів лінгвоциду української мови матиме важливе значення для організації юридичного переслідування злочинців та притягнення їх до відповідальності. Уповноважений просить надавати максимально повний опис фактів (дата, час, місце, обставини), а також, по можливості, надавати інформацію про себе, про свідків, які могли би підтвердити вказані факти, відомості про осіб, причетних до здійснення лінгвоциду, докази (фото, відео, посилання на ресурси, розміщені в інтернеті тощо), інші відомості, які допоможуть отримати підтвердження актів лінгвоциду. (Стоп лінгвоцид. <https://mova-ombudsman.gov.ua/stop-lingvocid>).

В. Виставковий проєкт «Мововбивство – складова рашизму»

У проєкті «Мововбивство – складова рашизму» акцентовано увагу на долях, зокрема, ерудита і поліглота Агатангела Кримського, який знав понад 60 мов; автора поезії, що стала Гімном України Павла Чубинського; Ігоря Білозіра, Юрія Поправки, Володимира Вакуленка, Олекси Гірника, Олени Курило, Олекси Синявського, Ольги Андрієвської. Що вони робили такого, що стали оборонцями української мови? (<https://mega.nz/folder/tm0yGJAR#TuznwAbn7aYA4C1ZqIMY-A>)

4. Аналіз авторського ютюб-відео про лінгвоцид

Пропонуємо проаналізувати низку відео, які розміщені в ютюбі:

Боротьба за українську мову: проєкт «Лінгвоцид»

https://www.youtube.com/watch?v=qMJR_ohuQWs&ab_channel=

ЗАБОРОНИ Української мови з XVII ст. Лінгвоцид української мови, Шизогlossen. Перша частина

https://www.youtube.com/watch?v=ObkNiPOQSPs&ab_channel=

Знищення української мови || Лінгвоцид. Пояснюємо

https://www.youtube.com/watch?v=sN1YzGm5L4s&ab_channel=EducationalCenterforHumanRightsinLviv

«Лінгвоцид української мови: право на вбивство»

https://www.youtube.com/watch?v=-DfI86gcmVc&ab_channel=

Лінгвоцид. Частина 1. Чи є пам'ятник українській мові?

https://www.youtube.com/watch?v=OIXy3p1w4HE&ab_channel=

Лінгвоцид. Частина 3. Зміни в іменах.

https://www.youtube.com/watch?v=K6CFiq6Ytro&ab_channel=

Лінгвоцид – як СРСР знищував українську мову | ФАЙНО

https://www.youtube.com/watch?v=HPydzKjL6c&ab_channel=

Лінгвоцид. Як українську мову змушували заМОВкнути

https://www.youtube.com/watch?v=u6iJ2XVm92g&ab_channel=

ПРО НИХ МАЄ ЗНАТИ КОЖЕН! Українські мовознавці!

https://www.youtube.com/watch?v=H4VdfhpIKLs&ab_channel=

Російський вплив на українську мову в 1933 році: історія ...

<https://www.tiktok.com/@krapka.krapka/video/7359105328560098565>

«Спочатку їм відбирає мову»: Лінгвоцид української мови | Павло Гриценко

https://www.youtube.com/watch?v=bYMdB5xh7c8&ab_channel=skrypin.ua

Українська мова: правда про російський лінгвоцид

https://www.youtube.com/watch?v=o5_MAnefYkA&ab_channel=

ЧИ ЗНАЛИ ВИ ПРО ЦЕ? / Лінгвоцид Української Мови / Мовне питання / Україна / Мова

https://www.youtube.com/watch?v=HAFW9unjvs0&ab_channel=

5. Проектна робота «Мовні біографії Героїв, які загинули за рідну мову».

Старшокласникам пропонується підготувати проект про одного із захисників української мови : Володимира Івасюка, Ігоря Білозіра, Олексу Гірника, Юрія Поправка, Василя Стуса та інших.

6. Позакласні виховні заходи

Позакласні виховні заходи про лінгвоцид виконують важливу роль у формуванні національної свідомості, розуміння культурної ідентичності та вихованні учнів як активних громадян. Їх значення полягає у:

- **поглибленні знань.** Такі заходи допомагають учням дізнатися про історичні факти та контексти, які не завжди детально розглядаються на уроках. Зокрема, вони дають змогу зрозуміти механізми пригнічення мови та наслідки для культури і суспільства;

- **формуванні ціннісних орієнтирів.** Участь у виховних заходах сприяє розвитку поваги до рідної мови та культурної спадщини. Учні усвідомлюють значення мови як основи національної ідентичності та інструменту самовираження.

- **патріотичному вихованні.** Захід про лінгвоцид української мови підкреслює зв'язок мови з боротьбою за незалежність і збереження нації. Це формує гордість за свою країну та мотивує молодь активно підтримувати мовну і культурну спадщину.

- **розвитку критичного мислення:** Обговорення історичних подій і аналіз прикладів лінгвоциду сприяють формуванню здатності мислити критично, робити висновки і відстоювати власну позицію.

- **зміцненні комунікаційних навичок:** Інтерактивні завдання, дискусії та творчі вправи розвивають в учнів вміння аргументовано висловлювати свої думки, співпрацювати в команді та формулювати ідеї.

- **збереженні мовної спадщини.** Заходи мотивують учнів до активного використання рідної мови у повсякденному житті, а також до її популяризації серед однолітків.

Сценарій виховного заходу подано у ДОДАТКУ В.

Історико-лінгвістична складова в підручниках української мови має велике значення для формування як мовної компетентності, так і національної самосвідомості учнів. Ознайомлення з історичними аспектами української мови

розширює знання учнів про її походження, розвиток і взаємозв'язки з іншими мовами, вони набувають розуміння глибини мовних процесів, які формували українську мову протягом століть.

ВИСНОВКИ

Лінгвоцид — це цілеспрямоване обмеження, придушення або знищення мови певного народу, що супроводжується витісненням її з публічного, освітнього, культурного та офіційного життя. Головною метою лінгвоциду є асиміляція народу, позбавлення його національної ідентичності та підкорення культурній або політичній домінації іншого народу чи держави.

Українські землі свого часу входили до складу різних держав. І українська мова зазнавала певних утисків і в Польщі, і в Австро-Угорщині. Але ці утиски не порівнювані з розмахом лінгвоциду української мови в Російській імперії і згодом у СРСР.

Радянська комуністична влада цілеспрямовано діяла, щоб змінити мовні пріоритети суспільства на користь російської мови, зросійшуючи українське суспільство. Ці заходи були спрямовані на культурну асиміляцію та знеособлення українців, стирання історичної пам'яті народу. У суспільній свідомості нав'язувався стереотип про українську мову як мову селян, «селяхів» і «українських буржуазних націоналістів». Ті, хто чинив опір мовному утиску та знищенню мови, піддавалися жорстким репресіям, включаючи звільнення з роботи, ув'язнення в тюрмах і таборах суворого режиму, заслання тощо.

Відродження української мови мало розпочатися з набуттям Україною незалежності 24 серпня 1991 року. Однак колоніальна комуністична номенклатура, залишившись при владі, лише створювала видимість українізації нової держави. Проросійські сили неодноразово намагалися запровадити російську як регіональну мову в окремих регіонах, що викликало значний суспільний резонанс і хвилю обурення. Таким чином, під прикриттям повномасштабної інформаційної війни з боку Російської Федерації та її прибічників в Україні, особливо в південно-східних регіонах, тривав прихований лінгвоцид української мови, розпочатий ще за часів Російської імперії та СРРС.

На тимчасово окупованих територіях України продовжується сучасний лінгвоцид української мови в освітній сфері. Переведення закладів освіти на російську мову навчання, повне або часткове скасування викладання української мови та літератури чи скорочення обсягу цих предметів є лише окремими прикладами злочинних дій, спрямованих на знищення української мови окупаційним режимом.

Зміни у мовній політиці спостерігаємо за часів українізації, яка тривала до 1933 року. Період українізації – надзвичайно плідний і водночас трагічний період нашої історії. Зокрема, впродовж 1923-1929 рр. відбувалося ґрунтовне вивчення української мови. У цей час науковці працюють над виробленням правописних норм української мови, над термінологічними словниками, роблять переклади.

Від 1933 року український правопис був відірваний від свого історичного коріння та максимально «припасований» до імперської орфографічної традиції. Незважаючи на періодичні спроби українських мовознавців унести зміни до українського правопису радянська влада була непохитною у своєму рішенні щодо усунення питомих рис української мови, які відрізняли її від російської.

Український правопис 2019 року вважаємо спробою ліквідувати наслідки лінгвоциду, що призвів до викорінювання питомих української орфографічної системи, а також таким, що виявив тяглість власне української правописної традиції.

Права української мови як державної по-справжньому відновлено з прийняттям низки законів, а найголовнішим є закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набув чинності 16 липня 2019 року. Відтоді державна мова України отримала якнайширші можливості реалізації в усіх сферах суспільної комунікації, що дозволяє стверджувати про дієву урядову політику в галузі подолання наслідків лінгвоциду.

Процес відновлення прав української мови в Україні є складним і поступовим. Лінгвоцид, який мав місце в радянській епохі, призвів до значної маргіналізації

української мови в різних сферах: від освіти до медіа та публічних інститутів. Забезпечення належної підтримки української мови потребує комплексних заходів, зокрема в навчальних програмах, медіа, культурних інституціях та у сфері державних послуг. Однак зміни, навіть якщо вони відбуваються не так швидко, мають потенціал для зміцнення мовної ситуації на тривалий термін.

Так, повномасштабне вторгнення Росії в Україну в 2022 році стало катастрофічним, але водночас і важливим моментом для визначення мовної ідентичності українців. Відмова від використання російської мови стала для багатьох українців актом протесту та символом опору. Це явище також має свої відгуки в культурній та соціальній сфері, де спостерігається посилення популярності української мови в медіа, музиці, кіно, освіті та навіть у бізнесі. Сучасні зміни є свідченням того, що мова стала не лише інструментом комунікації, але й потужним символом боротьби за незалежність та свободу.

На жаль, в українській лінгводидактиці немає вичерпної теорії, методики та практики щодо опрацювання в освітньому процесі фактів історії рідної мови та фактів лінгвоциду. Ми свідомі того, що факти з історії мови рідного народу непросто подати у шкільному підручнику, вони можуть виявитися складними і для вчителів, і для учнів, тому пропонуємо широко залучати до розкриття теми лінгвоциду матеріали, які є у вільному доступі у соціальних мережах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Закон України про забезпечення функціонування української мови як державної. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 01.10.2024).
- Закон України про засади мовної політики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення 20.05.2024).
- Закон України про медіа. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>. (дата звернення 20.04.2024).
- Закон України про повну загальну середню освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>. (дата звернення 25.03.2024).
- Закон УРСР. Про мови в Українській РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text> (дата звернення 13.09.2024)
- Лист МОН № 1/16742-23 від 27.10.23 року «Про застосування державної мови у сфері освіти». URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/90362/ (дата звернення 13.09.2024)
- Баденков Баденкова В. М. Історія української літературної мови: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Миколаїв, 2017. 148 с.
- Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. *Мова і суспільство* : збірник наукових праць. Львів : ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 88–94.
- Боряк Г. В. Українська ідентичність і мовне питання в російській імперії:

- 2015 спроба державного регулювання: Збірник документів і матеріалів (1847-1914). Київ: Вид-во Кліо, 2015. 810 с.
- Вахітов, Вахітов В. Війна і мова: російська агресія рекордно швидко дерусифікує українців. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/viyna-i-mova-rosiyska-agresiya-rekordno-shvidko-derusifikue-ukraintsiv-tse-khorosha-mozhlivist-dlya-biznesu-24092022-8567> (дата звернення 28.02.2024).
- Видайчу Видайчук Т. Л. Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/597/559> (дата звернення 28.09.2024).
- Видайчу Видайчук Т. Л. Значення історико-лінгвістичних дисциплін у системі підготовки вчителя-філолога. *Педагогічний процес : теорія і практика*. 2015. зб. наук. Праць. 2015. Вип. 1–2. С. 67–71.
- Видайчу Видайчук Т. Л. Історія української мови у вимірах освітнього процесу початку ХХ століття. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2021. 7. 2021 С. 50 – 67
- Видайчу Видайчук Т. Л. Формування історичної пам'яті в учнів старших класів засобами підручників української мови. *Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць*. Київ. Педагогічна думка, 19. 2017. С. 47 – 57.
- Вітюк, Вітюк В. Основні шляхи формування соціокультурної компетентності учнів початкової школи. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 474–479.
- Гавдида, Гавдида Н., Назаревич Л. Лінгвоцид як форма мовної політики. Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. 2014. Вип. II (24). С. 77–80.
- Горошкі Горошкіна О. Підручник як засіб формування соціокультурної компетенції учнів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 22. Ч II. С. 183–189.

- Гошовсь Гошовська В. Мовна політика в Україні : навч.-метод. матеріали / Уклад : ка, А. В. Фоменко, Ю. В. Стрілецька. Київ : НАДУ, 2013. 36 с.
2013
- Грабовсь Грабовський С. Закон про мови чи закон про нищення України. URL: кий, <https://www.radiosvoboda.org/a/2162303.html> (дата звернення 01.09.2024)
2010
- Грималю Грималюк І. М. Мововбивство і не тільки.... Вид. 2-ге, виправл., доповн. к, Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2013. 40 с.
2013
- Данилев Данилевська О. Мова в революції та революція в мові : мовна політика ська, Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ : НАН України, Ін-т 2009 укр. мови 2009. 176 с.
- Довбня, Довбня Л. Е. Історія української мовознавчої думки в педагогічній 2013 системі підготовки вчителя-філолога. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2013. №28, С. 89–94.
- Дука, Дука М. В. Поняття «лінгвосоціокультурна компетентність» та аналіз 2015 методів її формування в педагогічній теорії і практиці. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 7 (51). С. 39–48.
- Іваниши Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація : тези про місце і роль н, мови в національному відродженні України. Вид. 4-те, допов. Дрогобич: 1994 Відродження, 1994. 217 с.
- Інтеракт Інтерактивний меморіал «Лінгвоцид»: корисний для уроків історії ивний, України <https://nus.org.ua/news/interaktyvnyj-memorial-lingvotsyd-korysnyj-dlya-urokiv-istoriyi-ukrayiny/> (дата звернення 03.05.2024).
2022
- Історія, Історія українського правопису XVI-XX століття : хрестоматія / НАН 2004 України, Ін-т укр. мови; упоряд.: В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ: Наук.

думка, 2004. 581 с.

Качуровс Качуровський І. Доля українських лінгвістів на тлі радянської мовної
 2010 бкий, політики. *Репресовані мовознавці : [збірник наукових праць]*. Ніжин :
 2010 Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 103 с.

Крамар, Крамар О. Лінгвоцид української мови триває навіть у незалежній
 2011 державі. URL: <https://tyzhden.ua/linhvotsyd-ukrainskoi-movy-tryvaie-navit-u-nezalezhnij-derzhavi/> (дата звернення 03.05.2024)

Кісь, Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до
 2002 гіпотези мовного релятивізму). Львів: Літопис, 2002. 304 с.

Кремінь, Кремінь Т. Війна і мова–експертне обговорення. URL:
 2022 <https://dif.org.ua/article/viyna-i-mova-yak-rosiyske-vtorgnennya-zminilo-stavlennya-ukraintsiv-do-chinnikiv-identichnosti-ekspertne-obgovorennya>
 (дата звернення 10.04.2024).

Кремінь, Кремінь Т. Мова освітнього процесу — українська. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/mova-osvitnoho-protsesu-ukrainska> (дата
 2024 звернення 03.09.2024).

Кремінь, Кремінь Т. Освітняни мають відчувати відповідальність за утвердження
 2023 а української мови як державної. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/taras-kremin-osvitiany-maiut-vidchuvaty-vidpovidalnist-za-utverdzhennia-ukrainskoi-movy-iak-derzhavnoi> (дата
 звернення 09.07.2024).

Кремінь, Кремінь Т. Перейти на українську – покінчити з московським рабством.
 2023 б URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3674454-perejti-na-ukrainsku-pokinciti-z-moskovskim-rabstvom.html> (дата звернення 05.10.2024).

Кремінь, Кремінь Т. Україна деокупує свій мовний простір. URL:
 2023 в <https://wz.lviv.ua/blogs/489336-ukraina-deokupovuie-svii-movnyi-prostir>
 (дата звернення 05.09.2024)

- Куземськ Куземська Г. Нездоланна Україна: Хроніка нищення української Церкви, а, мови, культури, народу. Київ: Фенікс, 2014. URL: <https://2014.parafia.org.ua/biblioteka/istoriya-mova/nezdolanna-ukrajina> (дата звернення 24.07.2024).
- Куньч, Куньч З. Динаміка усвідомлення ролі державної мови в умовах 2022 російської агресії. *The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces [Архітектура безпеки європейського та євроатлантичного просторів]*: Наукова монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2022. 267 с.
- Левицьк Левицький М., Сушко Р. Хроніка нищення української мови. Київ: Центр 2022 ий, навчальної літератури, 2022. 92 с.
- Мацько, Мацько Л., Христенюк В. Явище лінгвоциду в історії української 2003 літературної мови (XVII–XIX ст.). Українська мова. 2003. Вип. 2. С. 58–62.
- Масенко, Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду. *Українська мова 2005 у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: [документи і матеріали / ред. Л. Масенко]*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 5–37.
- Масенко, Масенко Л. Т. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і 2010 рекомендації. Київ: Києво-Могилян.акад., 2010. 363 с.
- Мацюк, Мацюк Г. П. Прикладна соціолінгвістика : питання мовної політики. 2009 Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка., 2009. 212 с.
- Німчук, Німчук В. Про проект 1999 р. нової редакції українського правопису. 2006 *Зубков М.Г. Українська мова: Універсальний довідник. 3-тє вид., випр. й доп.* Харків: ВД «Школа», 2006. С. 372-386.
- Огієнко, Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови.

- 2001 Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с.
Пам'яті, Пам'яті репресованого правопису.
- 2016 URL :<https://tsn.ua/blogi/themes/politics/pam-yati-represovanogo-pravopisu-606820.html> (дата звернення 26.06.2024 р.)
- Панченк Панченко А. С. Лінгвоцид – як геноцид української мови. *«Україна і о, світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес»: тези доп.*
2014 *Міжнар. наук.-теор. конф. студ. і аспір.* (Харків, 8–9 квітня 2014 р.).
Харків: НТУ «ХП», 2014. С. 364–365
- Петренк Петренко О. Репресоване мовознавство. URL :
о, <https://museum.lib.kherson.ua/ua-represovane-movoznavstvo.htm> (дата
2014 звернення 26.05.2024 р.)
- Півторак Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова: дослідження, факти,
, документи. Київ. ПАТ «Віпол». Півторак, 2014, 280 с.
2014
- Радевич-Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як форма геноциду. Київ : Укр. вид.
Винниць спілка ім. Ю. Липи, 2011. 78 с.
кий,
2011
- Радевич-Радевич-Винницький Я. Мовна складова національного буття: студії з
Винниць української лінгвонаціології. Київ-Дрогобич: Посвіт, 2013. 266 с.
кий,
2013
- Радевич-Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Видавнича
Винниць фірма «Відродження», 1997. 360 с.
кий,
1997
- Російськ Російська політика лінгвоциду на окупованих територіях України як

а спосіб демонтажу конституційного ладу України та елемент геноциду політика, проти українського народу. URL : <https://mova-2022.ombudsman.gov.ua/news/rosijska-politika-lingvocidu-na-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-yak-sposib-demontazhu-konstitucijnogo-ladu-ukrayini-ta-element-genocidu-proti-ukrayinskogo-narodu> (дата звернення 15.09.2024).

Свариче Сваричевська А. П. Мововбивство української мови. *Закарпатська* *філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т. 3, 2023 вип. 27. С. 9–13.

Селезньо Селезньов В. Мовні війни. Міф про зіпсованість української мови. в, Харків: Віват, 2016.

2016

Семенов, Семенов О., Базиль Л. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь 2008 роки. Київ: Фенікс, 2008.

Синявсь Синявський О. Коротка історія «Українського правопису». *Культура* *кий, українського слова*. Збірник І. Харків-Київ, 1931. С. 93-112.

1931

Станови Становище української мови в Україні у 2020 році: аналітичний огляд. ще, URL: :

2020 <https://prostirsvobody.org/img/ck341/plugins/filemanager/browser/default/images/Stan.pdf> (дата звернення 15.09.2024)

Сушко, Сушко Р., Левицький М. Хроніка нищення української мови: від доби 2012 Романових до сьогодні. 4-те вид., вип. і допов. Київ : МММ «Талія», 2012. 80 с.

Українсь Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. ка мова, серед. освіти / Караман С. О. та інші. Харків : Вид-во «Ранок», 2019.

2019 272 с.

Українсь Українська мова (рівень стандарту) підручник для 10 класу закладів

ка мова, загальної середньої освіти / Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Київ : 2018 Педагогічна думка, 2018. 200 с.

Українсь Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. І матеріали / ка мова, Упоряд.: Л. Масенко та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська 2006 академія», 2006. 399 с.

Українсь Української мови в освітньому середовищі стає менше URL: 2024 кої мови, <https://tyzhden.ua/ukrainskoi-movy-v-osvitnomu-seredovyshchi-staie-menshe/> (дата звернення 25.09.2024 р.)

Українсь Український правопис. Київ: Видавництво «Наукова думка» НАН кий України», 2020. 391 с.

правопис

, 2020

Фаріон, Фаріон І. Д. Законодавче поле української мови: колоніальна, 2019 ліберально-гібридна і національна мовні моделі (1989-2019 рр.). URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5d111357c1e11/> (дата звернення 15.04.2024)

Чернишо Чернишова Т. О. «Революція в мові»: реформаторська діяльність ва, сучасного українського уряду в галузі мовної політики. *Закарпатські 2019 філологічні студії*. Випуск 7. Т. 1. Ужгородський національний університет, 2019. С. 43-52.

Чотири Чотири століття репресій. Нашу мову убивали щонайменше 134 рази - за століття, що і навіщо? URL :

2020

https://espreso.tv/article/2020/06/08/4_stolittya_represiy_nashu_movu_schon_aumenshe_ubyvaly_134_razy_za_scho_i_navischo (дата звернення 26.05.2024).

Шаповал Шаповал Ю. Історичні передумови й чинники виникнення мовного

- , питання в Україні. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 12–33.
- Шевельо Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя в, (1900–1941). Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 208 с.
1998
- ШереметШеремета Н. П. Психологічний лінгвоцид в Україні: історичний аспект. а, 2022. URL: <https://vdalo.info/psychologichnyj-lingvoczyd-v-ukrayini-2022-istorychnyj-aspekt/> (дата звернення 26.02.2024).
- ШереметШеремета Н. П. Історія української літературної мови: навч.-метод. а, посіб. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана 2011 Огієнка, 2011. 132 с.
- Шкіцька,Шкіцька І. Ю. Шляхи популяризації української мови після лінгвоциду. 2017 *Освітній простір XXI століття : реалії, новації, перспективи : матеріали наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 23 лют. 2017 р.]*. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 155-157.
- Шумаро Шумарова Н. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : ва, Монографія. Київ : Київський державний лінгвістичний університет, 2000 2000. 283 с.
- Шумлян Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису ський , Української Академії Наук видання 1921 року. (Розвідка). (Відбиток з 1926 „Записок Херсонського Інституту Народньої Освіти ім. Н. К. Крупської«, ч. II, 1926 р.). URL: <http://movahistory.org.ua/index.php>. (дата звернення 26.09.2024).
- ЯрмолюкЯрмолюк А. Формування соціокультурної компетенції старшокласників , у процесі роботи над текстом. *Українська мова і література в школі*. 2008 2008. № 7–8. С. 33–37.

Яцишин, Яцишин П. Мова та національна ідентичність в Україні: 2020 соціолінгвістичний аспект. URL: <https://ipnu.ua/sites/default/files/2020/9/16/paragraphs/808/iiforum.pdf> (дата звернення 15.03.2024).

Chayinsk Chayinska M., Kende A., Wohl M. J. A. National identity and beliefs about a, historical linguistic are associated with support for exclusive language 2022 policies among the Ukrainian linguistic majority. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2022. Vol. 25 (4). P. 924–940.